

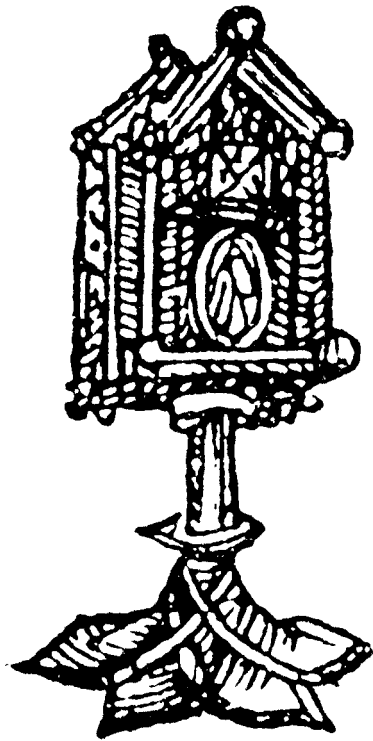
Ed Schilders

DE
VOORHUID
VAN
EZUS

J en andere roomse wonderen

Uitgeverij Xeno

DE VOORHUID VAN JEZUS

Gouden monstrans uit de Stefanuskerk in Wenen, bewaarplaats van de voorhuid van Jezus.

Ed Schilders

DE
VOORHUID
VAN
JEZUS

en andere roomse wonderen

Uitgeverij Xeno
Groningen 1985

Imprimi Potest

Nihil obstat
11-5-1985

Imprimatur

Copyright © 1985 by Ed Schilders, Tilburg
vormgeving: Benne Holwerda
ISBN 90 62 08073 1

Forgive, O Lord, my little jokes on Thee
And I'll forgive Thy great big one on me

Robert Frost

De voorhuid van Jezus

De stad Nice heeft meer te bieden dan Zon, Zee en de Promenade des Anglais. Wie goed zoekt vindt er ook schaduw en rust en zaken die het oog strelen of beledigen om andere redenen dan de staat van ongekleeheid.

We waren een van de heuvels opgereden om de *Message biblique*, 'de Bijbelboodschap' van Chagall te gaan bewonderen. Die boodschap was van geringere omvang dan we dachten en dus besloten we nog verder naar het noorden van de stad te gaan, alwaar de gemeente een etage van de Villa des Arènes heeft ingericht als een mini-museum voor Matisse. De villa ontleent haar naam aan de resten van een Romeinse arena in haar nabijheid. De opgravingen zijn nog gaande, getuige de schepjes en de plumeaus die onbeheerd op de brokstukken zijn achtergelaten. Er werden hier, schrijft de Michelin-gids, steekspelen en gevechten tussen gladiatoren gehouden. Daarvan konden 4000 toeschouwers getuige zijn. Dat is meer dan het jaarlijkse bezoekersaantal van het Musée Matisse, maar daar, dat is waar, stroomt ook aanzienlijk minder bloed.

De arena's gezien, Matisse bekeken, en nog tijd over als voor ons de kloosterkerk van de Franciscanen van Cimiez opduikt. Binnen is het schemerig en vooral aangenaam koel, een reden te meer om katholiek te zijn in een streek waar de zon bijna altijd schijnt. Werk van de Breas, Louis en Antoine. Een piéta, het lijk van de gemutileerde Christus op haar knieën, rechts geflankeerd door de heilige Lucia, links door Hubertus. In het centrum een Madonna met kind. Tot zover niets bijzonders. Dan loop je naar links en kom je in het donker langs een kleine kapel.

Onaangenaam verrast worden.

In een opengewerkte doodskist-annex-vitrine ligt de heilige Victoria, in de rug gesteund door vele kussentjes. Een eeuwenoud, aangekleed lijk, rustend op de rechterzijde, zo geïnstalleerd dat de argeloze voorbijganger haar wel recht in de kassen moet kijken waar eens haar ogen zaten.

Twijfel, zelfs na inworp van een paar francs in een automaat die aan bezoekers voor enige momenten een paar bundels eerbiedig licht verschaft. Is

dit het volledig geconserveerde lichaam, het gebalsemde lijk van de heilige? Of slechts een soort kerkhof-etalagepop waarin de relikwieën zijn ingebouwd? Eén ding is zeker: de suggestie van dood en verderf is perfect. Victoria draagt een prachtig handgemaakt gewaad, ijverig geborduurd, bestikt en anderszins versierd. Van haar lichaam is niet veel te zien en daaruit is een derde mogelijkheid af te leiden: dat het gewaad geen lichaam verbergt, maar dat hier alleen de zichtbare lichaamsdelen, gescheiden van de rest, worden bewaard en uit hun haute-couture-verpakking naar buiten steken. Dat is niet ondenkbaar. Het zou zelfs heel goed passen binnen het katholieke systeem van heiligenversnippering ter bevordering van de relikwieëncultus.

Victoria's tenen of wat daarvan over is, steken uit haar sandalen. Haar handen worden bij elkaar gehouden door gehaakte handschoentjes die mijn vrouw 'wel mooi' vindt.

En dan is er het bruine gelaat, niet gekleurd door de zon van de Méditerranée, maar door het duister van de eeuwen. Chocolate, zou men zeggen, maar dan wel van een beroerd merk. De krans van droogbloemen dient zonder twijfel om de scheuren te verdoezelen die ik in de schedel vermoed.

Het is duidelijk: als je hier niet komt om te bidden blijft er alleen onverschilligheid of uiterste verwondering over. Maar hoe voelt het als je bidt?

Jaren geleden bezocht ik in Brussel het Musée Spitzner, een anatomisch rariteitenkabinet dat tot na de eerste wereldoorlog op kermissen massa's nieuwsgierigen naar zijn tenten lokte. De anatomische lessen en de inzichten in de ziekteleer uit Spitzners tijd zijn er op overrompende realistische wijze gestalte gegeven met behulp van wassen beelden. Spitzner was de Madame Tussaud van het verderf en de dood. Geen gezwel, geen breuk, geen enkel dodelijk gevaar blijft de bezoeker bespaard.

Daarnaast bevinden zich in dit museum van de angst ook enige bizarre curiosa die zo uit een katholieke kerk afkomstig hadden kunnen zijn.

'Object 99: man van 30 jaar', zegt de catalogus; een meter vijfenzeventig lang bij zijn leven; lichaam na de dood zo ingespoten dat alles verdween, behalve de botten, de spieren en de zenuwen.

Object 237: 'Volledige mensenhuid, in zijn geheel gelooide.' Met de nadrukkelijke vermelding: 'Uniek.'

Moet je dan blij zijn dat je iets unieks hebt gezien? Of moet je blij zijn dat object 237 uniek is?

Maar hoe 'uniek' is object 191: Gelooide huid van het hoofd van een zesjarig jongetje, waarvan de catalogus meldt: 'een der meest zeldzame.' Hoeveel hoofdhuiden van zesjarige jongetjes zijn er nog bewaard gebleven ter opluistering van een ongepaste nieuwsgierigheid?

De dunne sluier waaronder Spitzner een groot deel van zijn collectie moest verstoppert, heette 'voorlichting.' Waarschijnlijk het laatste en doorzichtigste excuus dat dergelijke objecten kon beschermen tegen beschuldigingen van puur exhibitionisme met een morbide ondertoon.

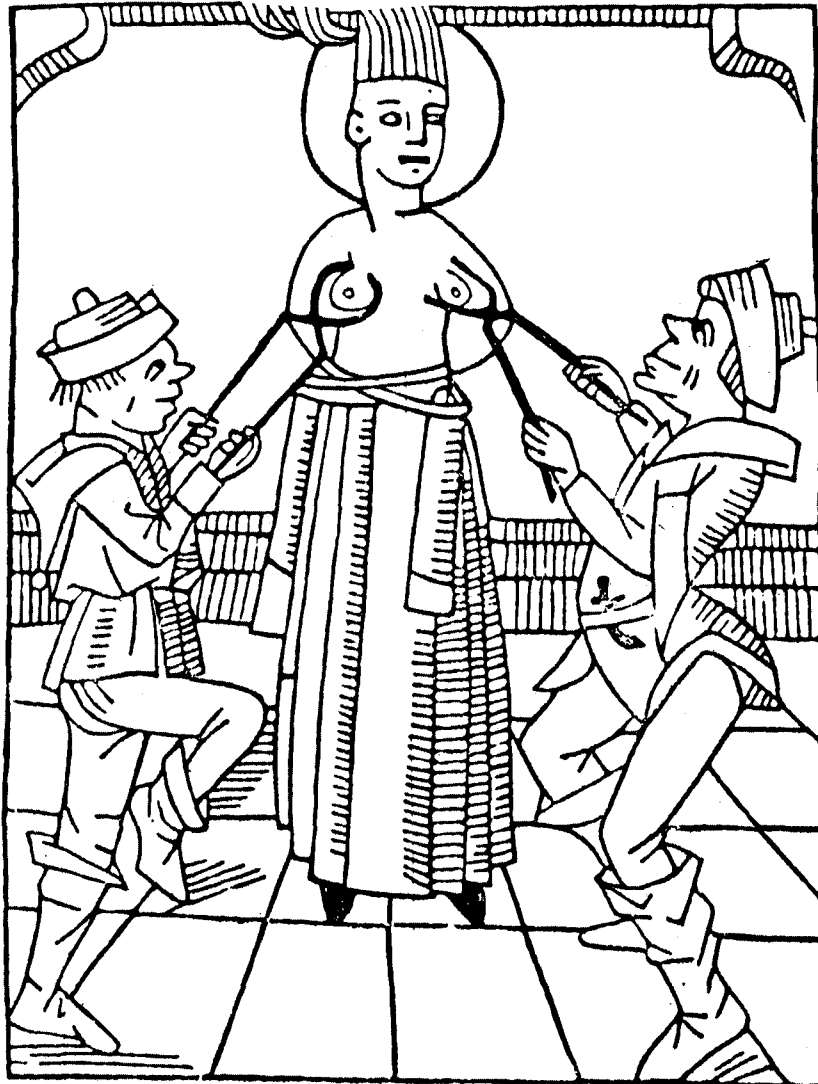
Hoe 'uniek' is het christelijke relikwie waarover ik in Kronenburgs *Neerlands Heiligen in vroeger eeuwen* lees: 'in een borstbeeld op het koor (worden) grootere en kleinere beenderen (bewaard) met een gedeelte zijner kleederen, en in de Heiligdomskamer aldaar *het geheele hoofd*, in kostbare zijde gewikkeld.' De kerk is die van Susteren, beenderen en hoofd behoorden eens tot het lichaam van de in 807 gestorven heilige Wiho.

Morbide, zo'n hoofd in een 'heiligdomskamer', maar wat het spektakel betreft moeten we in Italië zijn. Daar storten stenen heiligenbeelden tranen, geven marmeren *mammelles* melk en stroomt het bloed op afroep, zoals in de San Gennaro te Napels. Witkowski schrijft hoe daar het hoofd van de heilige Januarius, alsmede twee ampullen, gevuld met diens bloed, in 'een buste van zilver' bewaard worden. Tweemaal per jaar wordt het pronkjuweel tevoorschijn gehaald en na twintig minuten zien de verzamelde gelovigen het bloed uit de buste sijpelen. Witkowski zag het bedrog al ten scherpste: 'de overgang van de ijskoude omgeving waarin de ampullen opgesloten zijn naar de atmosfeer van de kathedraal die door de 50.000 monden van de gelovigen verhit is, moet genoeg zijn om de *chemische samenstelling* vloeibaar te maken.' En hij citeert een collega-scepticus die in Italië de plaatsen telde waar dode heiligen eens per jaar weer bloed storten: vierentwintig. De behoefte moet wel erg groot zijn.

Het excuus bij uitstrek, door de eeuwen heen, om zich bezig te houden met meer of minder macabere lichaamsfetisjes van overledenen, is de religie. Meestal worden zulke fetisjes relikwieën genoemd. Zoals daar zijn: de huid van de gevilde apostel Sint Bartholomeus, de voorhuid van Jezus, de Zoon Zelve, de navelstreng die hem eens met zijn moeder verbond, de ogen van de heilige Lucia, de geamputeerde borsten van de heilige Agatha... Morele voorlichting op hoog niveau, zoveel is duidelijk.

Het morbide exhibitionisme dat zoveel elementen uit het christelijke geloof beheerst, heeft dezelfde kenmerken als het sexueel fetisjisme en het macabere exhibitionisme à la Spitzner. Er is één verschil: bidden.

Waar gebeden wordt heeft de bevrediging van het religieuze gevoelsleven een uiterst legitieme uitlaatklep gekregen. Hooguit kan de aanbidders van de heilige Victoria en de heilige Wiho dwaasheid ten laste worden gelegd. Maar dat is het gevolg van allerlei meningsverschillen die niets met goede smaak te maken hebben, en die daarom minder verdacht zijn. Integendeel,

waar 'dwaasheid' het verwijt wordt, wordt de dwaze gelovige zelf een beetje martelaar, *en daarnaar streeft in wezen iedere rechtgeaarde katholiek: een beetje martelaar te zijn*. Het vereren van religieuze fetisjes is edel, terwijl het onderhouden van seksuele voorkeuren verdacht is, is hemels waar Spitzner heel dicht bij de platte vloer is.

Een religie, geboren uit de kruisdood van de hoofdpersoon, heeft behoefte aan voorbeelden van volgelingen die allen op hun beurt het drama in essentie — pijn, vernedering, dood — doorleefd hebben, en die dat hebben gedaan in het masochistische vertrouwen dat lijden tot een hoger doel leidt, al is het moeilijk dat doel te definiëren. Sebastiaan, doorschoten met pijlen, Antonius en zijn verzoeking, Agatha en haar afgeknepen borsten, Rochus en zijn zweren... Dit alles tot meerdere angst en glorie van de gelovige die de legendes in zijn onderricht vernam of ze verbeeld zag.

De lijst van verminkten, gemartelden, gebruskeerden en doden die het katholicisme met hun bloed en afgehouden lichaamsdelen luister hebben bijgezet is van een ongelooflijke lengte, het repertorium van martel- en moordtechnieken is absurd compleet. Zo overvol is het Roomse museum van de pijn dat we hieronder grotendeels zullen afzien van het pure martelen, het vierendelen, het koken in olie, het verbrijzelen, het radbraken; temeer daar het in zulke gevallen niet alleen gaat om wat christenen en in het bijzonder hun martelaren moesten ondergaan, maar evenzeer om wat christenen en hun gezagsdragers anderen hebben aangedaan. Hier zullen we ons beperken tot enige geselecteerde fetisjes van lichamelijke aard, daterend uit de hoogtijdagen van het wrede katholicisme, toen angst en wreedheid nog de voornaamste kenmerken waren van het katholicisme. Beide hadden niet zelden een duidelijk erotische lading. Rome tussen Sade en Sacher-Masoch. De wreedheid is grotendeels naar de achtergrond verdwenen, maar de angst is gebleven.

De meest bizarre fetisj is zonder twijfel de voorhuid van Jezus, een stukje intimiteit waarover sinds de dag van de besnijdenis geen goedgekeurde duidelijkheid bestaat. Het is niet de enige heilige voorhuid die bewaard gebleven is: ook die van Abraham zou nog bestaan, maar alleen over die van Jezus hebben kerkvaders zich het gelovige hoofd gebroken, om uiteindelijk tot de slotsom te komen dat de voorhuid zich weer op de plaats van herkomst genesteld moet hebben bij de verrijzenis van de eigenaar. De doorsnee-gelovigen hebben daar echter eeuwenlang anders over gedacht.

De cultus moet worden gezien in het bredere kader van de phallusverering die door het Christendom weliswaar onmiddellijk werd onderdrukt, maar die nooit volledig uit het bewustzijn en het cultuurpatroon van de

Europeanen verdwenen is. De vooraanstaande Jezuïet Salmerón (1515-1585) moet een voorstander van een dergelijke, aangepaste traditie zijn geweest, want hij heeft, volgens Müller, de voorhuid herkend als 'de verlovingsring die Christus aan zijn bruid, de kerk, gestuurd heeft.'

Met betrekking tot de penis van Christus kan worden verwezen naar Leo Steinbergs recente *The sexuality of Christ*, dat de aandacht voor het lid helaas volkomen in de christelijke leer plaatst (en daarmee dit lichaamsdeel volkomen ontsexualiseert), maar dat eveneens een grote hoeveelheid informatie geeft over het bedoelde orgaan in de geschiedenis van de beeldende kunst van de Renaissance. Met name de feitelijke gegevens over de verbeeldingen van Jezus' opstanding na de dood en de duidelijk volkomen erecte penis die schilders als Maerten van Heemskerck zich daarbij hebben gedacht, zijn interessant.

Bij Steinberg vindt men ook een houtsnede van Hans Baldung Grien, onder de titel 'Heilig Gezin' (1511). Hij beeldde het kindje Jezus uit, languit liggend op de schoot en de knieën van zijn moeder. Kunsthistorici hebben zich afgevraagd waarom oma Anna zo duidelijk met twee vingers het pieltje van het kind manipuleert. Het antwoord lijkt, ondanks allerlei deftige theorieën waaruit Steinberg maar moeilijk weet te kiezen, betrekkelijk eenvoudig. Anna doet hier niets anders dan wat iedere andere oma in dit geval zou doen: ze controleert of de wonde van de besnijdenis naar believen is genezen.

Het Christenvolk had echter geheel andere interesses. Het had vooral aandacht voor de ongenezen wonden van Jezus en hoe vromer de gelovige, hoe merkwaardiger de relatie tot deze wonden. Uit de door Professor Stephanus Axers verzamelde mystieke poëzie en prozastukken citeer ik twee door vrouwen geschreven fragmenten die allesbehalve uitzonderlijk zijn.

*Ick ombels en kus de wonden
Uwer handen root van bloedt
Die ick geerne met den monde
Sout uijt. drincken van dit goet...*

Het tweede fragment:
*Ende honich ende melck heb ick ontfanghen uyt
synen mondt ... ende sijn bloet heeft verciert mijn
wanghen ... ende ick ben omhelst met sijn suyver
omhelsen ende mijn lichaem is aen 't sijne gevoecht...*

Het kon ook anders. De non Amelle heeft een groot deel van haar leven doorgebracht in de veronderstelling dat zij lijfelijk weliswaar in het klooster, maar geestelijk in de wonde in de zijde van Jezus woonde.

Passidea van Siena geselde zich tot bloedens toe en zag toen — op het hoogtepunt van haar pijn — Jezus verschijnen, eveneens volkomen met bloed besmeurd. Uitnodigend sprak hij: *'Schmecke, meine Tochter, Schmecke!'*

Catharina van Siena (1347-1380), die reeds op zesjarige leeftijd Christus en de apostelen in de wolken zag verschijnen, en die zich, in Idelers woorden, 'geesselde met een ijzeren ketting, dien zij naauw om het lijf droeg en die haar diep in het vlees sneed', deze heilige Catharina prees zich gelukkig ervaren te hebben hoe Jezus haar het hart uit het lichaam nam en het verving door het zijne.

De Visitandine Maria Alacoque (gest. 1690) liet zich iedere eerste vrijdag van de maand aderlaten, een behandeling die zij in totaal 192 maal onderging 'ter eere van het heilige hart.' Jezus had tijdens een van de nachten waarin hij 'verliefde gesprekken' met Alacoque voerde, zijn hoofd tegen haar borst gelegd en haar gevraagd haar hart met het zijne te ruilen. Na de overplanting beval hij haar: 'wanneer de pijn te hevig wordt, zoo doe u aderlaten.' En dat deed ze, zoals ze ook eens een mes heeft genomen en daarmee 'op hare borst den naam Jezus, met groote en diepe letters' heeft gekerfd. Die zijwonde werd door Jezus aan Jacqueline Brohon (gest. 1778) getoond, terwijl hij sprak: 'Ziedaar uw graf, uw huwelijksbed.'

'En zijn bloed heeft mijn wangen versiert.' Binnen een dergelijke mystieke beleving is de voorhuid het nec plus ultra van een genot dat 'geestelijk' wordt genoemd, maar dat onmogelijk kan worden losgemaakt van erotische verlangens of sensuele bevrediging. Het is geen toeval dat juist de damesmystici hun dubbelzinnige in verzen en proza gevatte visioenen op Christus projecteren en de heren op Maria (met een voorkeur voor, zoals we nog zullen zien, haar borsten). Er is meer erotiek en erotische symboliek in de mystiek dan men in de regel bereid is aan te nemen.

De kerk en haar kruis van Karlheinz Deschner bevat een paragraaf met verzamelde voorhuidgegevens. Deschner noemt dertien plaatsen waar de enige echte voorhuid bewaard en vereerd wordt. Cabanès, een Franse arts met een voorkeur voor curieuze historische feiten, telde er vijftien, maar noemde er slechts elf. Drie daarvan werden al door Calvijn genoemd: de abdij van Charroux bij Poitiers, de kerk van Sint Jan van Lateranen in Rome, de abdij van Hildersheim in Saksen. Twee werden genoemd door J.B. Thiers in een verhandeling over het bijgeloof: de abdij van Coulombs en de kapittelkerk te Antwerpen. Uit diverse andere bronnen haalde Cabanès Com-

postella, Compiègne, Fécamp, Conques, Metz en Langres.

Deschner, die zich baseert op A.V. Müllers *Die hochheilige Vorhaut Christi* (1907) kan als aanvulling dienen; hij noemt nog Parijs, Brugge, Boulogne, Besançon, Nancy, Le Puy en Calcata. Met de Stefanuskerk in Wenen komt het totaal op *negentien*. Hoe is dit mogelijk? Er is maar één oplossing, die overigens volkomen in de Roomse praktijk past: het versnipperen van het fetisj zodat het op meer dan één plaats onderdanig kan worden vereerd. Men kan zich afvragen wie de eer heeft gehad de goddelijke voorhuid in negentien partjes te versnijden...

Een van de bekendste bewaarplaatsen van het preputium was Antwerpen. Daar werd in 1427 een *Confrérie du Saint et Sacre Prépuce de Notre-Seigneur-Jésus-Christ* opgericht, bemand door kapelaans die waren uitverkoren, de voorhuid te verzorgen en er wekelijks een hoogmis voor op te dragen. Antwerpen claimde het volkomen relikwie. Het zou daar zijn terecht gekomen dankzij een Antwerpse kapelaan die Godfried van Bouillon had vergezeld naar Jeruzalem. Een keer per jaar werd het huidje in processie meege dragen door de stad, en tot in de achttiende eeuw lieten vrouwen die zichzelf onvruchtbaar achtten zich ermee zegenen, hopend op een gunstige verandering in hun generatieve capaciteiten.

Het voorhuidje in de abdij van Charroux stond ook bekend om zijn gunstige invloed op het verloop van zwangerschappen en Cabanès vertelt hetzelfde over de voorhuid van Coulombs: 'hij werd geacht steriele vrouwen vruchtbaar te maken en zwangere vrouwen een goed verloop van de bevaling te garanderen.' Toen Isabeau van Bavaria, de vrouw van Karel VI, moest bevallen, zond ze een vertrouweling naar Coulombs met het verzoek 'le circonciz Notre-Seigneur' bij haar kraambed te brengen. Het werd een zoon. Hetzelfde *circonciz* zou volgens Lefèvre eerder al een reisje naar Engeland hebben gemaakt, op verzoek van Hendrik V toen hij en zijn gemalin de geboortedag van de latere Hendrik VI zagen naderen.

Ook andere relikwieën werden geacht in deze service te kunnen voorzien. Anna van Oostenrijk, echtgenote van Lodewijk XII, had het volste vertrouwen dat ook zij het leven aan een Dauphin zou kunnen schenken met behulp van de juiste zwangerschapsbevorderende relikwieën. Uit de Sint Andreaskerk van Madrid liet ze de restanten van de heilige Isidoor (1070-1130) overkomen. In 1624 liet ze zich te Compiègne 'een botje of twee' van de hand van Maria Magdalena bezorgen, alsmede enige van haar haren, afkomstig uit het Jacobijnenklooster te Saint Maxim in de Provence. Erg effectief waren deze resten overigens niet: pas veertien jaar later (1638) werd Lodewijk XIV geboren. Om zich te verzekeren van een goede afloop van de zwangerschap (dat wil zeggen, dat het een jongen zou worden) liet Anna uit

de Notre-Dame-du-Puy-en-Velay de gordel overkomen die Maria zou hebben gedragen tijdens háár bevalling. Tevreden met het resultaat herhaalde Anna dit ritueel bij de geboorte van haar tweede zoon, Philips. Ook de kapittelkerk Notre-Dame te Loches bezit de enige echte gordel van Maria.

De voorhuid heeft ook een mystiek zwerfend leven geleid. De al genoemde Catharina van Siena beweerde dat zij het ding als een ring om haar vinger droeg. Ze had hem van Jezus zelf gekregen. Niemand kon het kleinood zien behalve zichzelf. Haar vinger is na haar dood ook een relikwie geworden, en dat is zeer begrijpelijk. Nog lang na haar dood in 1380 vierden de Dominicanen jaarlijks het feest van Catharina's verloving met Christus.

De verloving van Johanna de la Mothe de Guyon (1648-1717) met Christus was slechts van korte duur. Niet omdat Johanna al gehuwd was en een kind had, maar omdat ze van doorzetten hield. Weldra legde ze de niet nader geïdentificeerde verlovingsring af en ondertekende ze 'eene echtverbintenis met Christus, waarbij zij zich, als zijne bruid, aan hem overgaf, en als huwelijksgift van hem vorderde: kruis, verachting, smaad en schande.'

Het record aantal contacten met de voorhuid van Jezus wordt zonder twijfel gehouden door de in 1315 overleden vrome dame Agnes Blannbekin. Haar biograaf, de gerespecteerde Benedictijner pater Bernhardus Pez (1683-1735), schreef: '... en terwijl zij Christus betreurde en beweede, begon zij erover na te denken waar het preputium gebleven kon zijn. En zie daar! Weldra voelde zij op haar tong een klein huidje, als het vlies van een ei, vol van overdadige zoetheid; en ze slikte het door... zo zoet was het doorslikken van dit huidje dat zij in al haar ledematen en in alle spieren van haar ledematen een zoete verandering gevoelde...' Steeds weer brachten peristaltische bewegingen het vliesje omhoog, en steeds weer slikte Agnes, 'en aldus deed zij wel honderd maal...' Hier bestaat geen andere twijfel meer dan de keuze tussen kannibalisme en fellatio.

Als de adel de christelijke fetisjes gebruikte om aardse vruchtbaarheid te bevorderen en gezonde bevallingen van wereldse machthebbers te garanderen, waarom zouden de allergelovigsten diezelfde fetisjes dan niet gebruiken om dezelfde voortplanting op geestelijk niveau veilig te stellen?

Alle stadia zijn aanwijsbaar aanwezig in de memoires en aanverwante geschriften die de dames-mystici hebben nagelaten. Maria Alacoque was ervan overtuigd dat ze met Jezus in het huwelijk was getreden. Haar biograaf, bisschop Languet, weerlegde dat niet. Zo overtuigd schijnt Languet te zijn geweest van het realisme in Maria's ervaringen, dat Ideler, uit wiens *Verschillende Vormen van den Godsdienstigen Waanzin* ik al citeerde, moest schrijven: 'Languet, bisschop van Soissons, noemde haar de gemalin van Christus, en deelde iets naders mede omtrent de trouwbelofte, den bruidstaat en het

huwelijk van Alacoque, in zulke schandelijke woorden, dat zijn boek aan het licht onttrokken werd.'

Op orgastisch niveau mag Maria Magdalena van Pazzi excelleren. Zodra zij haar 'ziele-orgasme' bereikte, rende ze als een bezetene door het klooster en schreeuwde: 'Liefde! Liefde! Liefde!'. Wanneer een en ander haar te machtig dreigde te worden voegde ze eraan toe: 'Het is genoeg, mijn Jezus! Ontvlam deze vlam die mij verteert niet nog sterker.' De *mort douce*, zou men zeggen, bedreigde Maria Magdalena vrijwel constant.

Eveneens als een 'verterend vuur' onderging Johanna de la Mothe op negentienjarige leeftijd voor de eerste maal Christus' aanwezigheid in haar. Tegelijkertijd was de ervaring 'als eene buitengewoon strelende gewaarwording, welke zich als eene balsem door het geheele ligchaam verspreidde, en haar dikwijls het gebruik der zinnen ontnam...' Reeds als vierjarig kind had Johanna de wens te kennen gegeven de marteldood te willen sterven.

De heilige Birgitta van Zweden had bezoek gekregen van Jezus. Hij vroeg haar *sponsa mea*, mijn bruid, te worden. Birgitta stemde toe en voelde weldra het nieuwe leven in haar buik. Birgitta was zeer vertrouwd met zwangerschappen. Pas na de dood van haar man ging ze in het klooster. Daarvoor was ze al moeder geworden van acht kinderen. Eén daarvan is later zelf heilig verklaard: Katharina van Zweden. Birgitta overleed in 1373 te Rome. Haar lijk werd een jaar later naar Wadstena overgebracht, met uitzondering van een arm die als relikwie in Rome achterbleef.

Een zekere Anna Vetter verzekerde eenieder die het horen wilde dat uit haar 'mystieke omarming' met Jezus een kind was geboren, een voorrecht dat zij deelt met Christina Ebner (1277-1356), die al vanaf haar twaalfde in het klooster verbleef.

En wie geen kind kreeg greep naar substituten. De zalig verklaarde Veronica Juliani koos een lam als het zinnebeeld van haar minnaar en probeerde het beestje de borst te geven. Ze is, ik geef het toe, uitzonderlijk in haar dierenliefde. De meeste nonnen die een relatie met hun Heer hadden, projecteerden hun moederneigingen op een houten pop, de zogenoemde *Jeserl*, een 'zielebruidegom.' Ze spraken met hem, speelden met hem, kamden zijn haren en namen hem mee naar bed. Er bestonden, zo meldt het *Bilder Lexikon*, kerkelijke richtlijnen voor het 'onderhoud' van zulke poppen. Hieronder een greep uit de garderobe, zoals gepresenteerd in een curieus werkje met de titel *Auserlesenen geistlichen Deliberir-Büchlein*. 'Een met gouddraad versierd kleed met een dergelijke mantel; een keizerskroon met scepter... een blauw damastenvoer voor in de advent en de vastentijd; een jagerskostuum... twaalf hemden met manchetten... zes nachthemden; zes pyamabroeken; twee ronde pruiken.'

Hoe vil ik een heilige?

Het is nog niet zo lang geleden dat er onder het televisiekijkende deel van de Nederlandse bevolking enige commotie ontstond bij het aanschouwen van een *video clip*, verzorgd door 'een van Neerlands oudste en populairste *rock bands*'. Het betrof een scène waarin de vocalist van de groep aan een hersenoperatie wordt onderworpen. Een kwabbetje, of was het een gezwelletje, afkomstig vanonder de hersenpan (we zullen dit woord hieronder nog eens tegenkomen), wordt in de slotscène van het filmpje door de behandelende geneesheer vriendelijk aan een hondje gevoerd.

Opschudding.

Het zal wel om een ander deel van de Nederlandse bevolking gaan, het kunstijkende deel namelijk, maar nog nooit heb ik vernomen dat iemand een luid protest liet horen bij het aanschouwen, in het museum van de stad Brussel, van Rubens' schilderij dat het martelen van de heilige Livinus voorstelt. Op dit doek wordt de heilige man knielend afgebeeld, de ogen ten hemel opgeslagen, de armen gespreid. Een halfnaakte bruoit heeft hem bij de baard vastgegrepen (dat alleen al moet ongelooflijk pijnlijk zijn, baarddragers weten dat) en houdt zo zijn mond open. Wat er zojuist is gebeurd, kunnen we achter de heilige vaststellen. Daar staat een tweede beul. Hij houdt met beide handen een enorme nijptang vast. In die tang hangt de *tong* van de geknielde heilige. De beul houdt die tong voor aan een hondje, dat aange-naam verrast, gretig toehapt.

Het is niet de bedoeling dat hier iets wordt recht geschreven wat krom is. Beide cultuuruitingen zijn van de hoogste wansmaak.

Er wordt veel geklaagd en gewaarschuwd, tegenwoordig, over de wreedheden in de populaire onderdelen van onze massacultuur; de schilderkunst van de Middeleeuwen en de Renaissance wordt tot ons hoogste erfgoed gerekend. Ik klaag daar niet over, ik stel alleen vast dat die kunst voor een belangrijk deel de neerslag is van de wreedheid die de geschiedenis van het Roomse leven kenmerkt; dat die wreedheid door Rome als *propaganda*

is benut en eeuwenlang in woord en beeld aan de gelovigen is voorgehouden, als *memento*, als te aanbidden object, en vóór alles als voorbeeld.

Het volstaat niet de Roomse kerk in deze te excuseren onder het motto dat de tijd ook hier de wonden heeft geheeld. De exploitatie van de wreedheden welke de trouwste volgelingen werden aangedaan behoort wellicht tot het verleden, de factoren die de impuls gevormd hebben tot die exploitatie — een keuze vóór de wreedheid — zijn echter nog steeds aanwezig in de leer en de beleving van het moderne Rome. Het is immers vanuit die leer dat ook de moderne Roomse gezagsdragers zich hardnekkig tegen bijvoorbeeld anti-conceptie, abortus en geboortebeperking blijven verzetten, een steeds weer terugkerend nieuwsbericht dat onmiddellijk gevolgd wordt door beelden van uitgemergelde kinderen uit de derde wereld die voor het oog van onze camera's naar de hemel gaan. Heeft Vaticaanstad geen televisie? Is het verhaal over de kindermoord het enige Bijbelfragment dat géén symboliek bevat? De heilige Maria Magdalena van Pazzi bezocht eens de zieke priorin Orlandi. Haar hoofd was met zweren bedekt. In de pauselijke bul waarin Maria Magdalena heilig wordt verklaard staat geschreven dat zij 'met haar tong het vuil en de wormen uit (Orlandi's) zweren likte.' Tijdens het likken zou ze geroepen hebben: 'Ach, Christus heeft veel meer geleden dan wij.' Johanna de la Mothe de Guyon geselde zich, en op bevel van God likte ze later de etter uit de wonden en — nog steeds niet verzadigd — kauwde ze de pleisters uit. Anna Lemgon, een van de nonnen uit een klooster te Kentorp in de Elzas, werd ziek en probeerde zich te genezen door water te drinken uit de schedel van de heilige Cornelius. De honger en de dorst in de moderne wereld in aanmerking genomen, betreft het hier — hostie, wormen, etter en water met een lijkengeur — toch niets anders dan pure luxe.

Na de reformatie is de Roomse wreedheidscultus, de propaganda met behulp van met name het pantheon van martelaren, afgezwakt, zeker, maar de morele wreedheid is gebleven, en zal blijven bestaan zolang de doctrine leert dat Jezus Christus zich liet martelen en aan het kruis stierf *uit liefde* tot de mensheid. Alvorens hij dat kon doen moest diezelfde mensheid wel eerst een zondeval en een erfzonde worden aangepraat. Christus had makkelijk doen. Hij wist dat hij na een paar dagen weer zou opstaan, zou opstijgen en na een korte vlucht zou landen in zijn comfortabele fauteuil in de hemel. Die gang van zaken, ik weet het, is ook voor ons aardse mensen weggelegd, zelfs voor het televisiekijkende deel, hoeveel ontucht men tegenwoordig ook te verwerken krijgt. Wij mensen hebben echter enige nadelen. We moeten wat langer wachten dan Christus en wij hebben op de voorgestelde gang van zaken geen ander woord dan dat van de oudste bijbelse copywriters. We moeten bovendien aan een wat onmenselijke voorwaarde zien te voldoen:

zelfverloochening, eventueel tot in de hongerdood in het woestijnzand, uit liefde tot God.

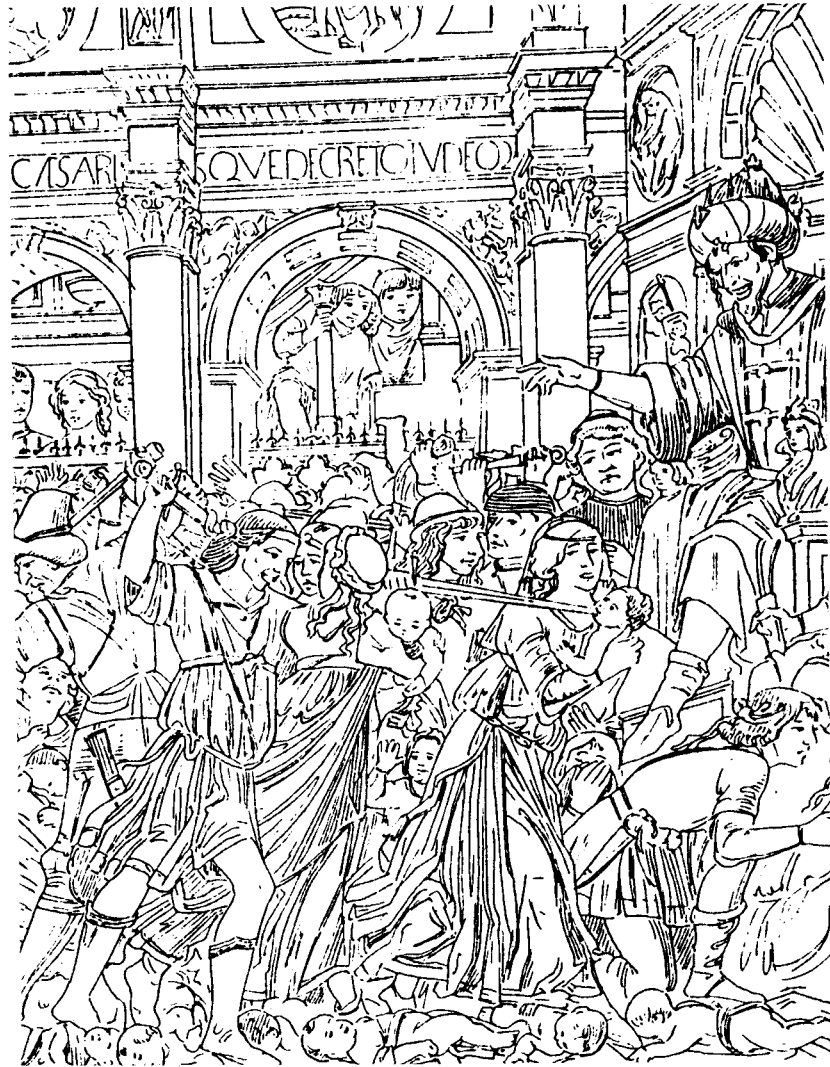
Tot die *imitatio* van Christus, en ik bedoel nu uitsluitend de extreemste vormen, zijn meer 'gelovigen' bereid geweest dan men zou vermoeden. De imitatie van de kruisdood was de specialiteit van de zo genaamde Convulsionairen, een gezelschap fanatici dat omstreeks 1730 in Parijs religieuze spraak gemaakt heeft. 'Sommige Convulsionairen', schrijft Calmeil, 'gingen zo ver, dat zij zich, in gestrekte houding, met koorden aan een houten kruis lieten vastbinden... sommigen zouden zich zelfs de handen en voeten aan het kruis hebben laten vastnagelen.' Matthieu Lovat kruisigde zichzelf in 1802 in een kamertje nadat hij zich eerder dat jaar al de '*partes genitales*,' zoals Ideler ze noemt, had afgesneden. Lovat was ervan overtuigd dat 'God hem het martelaarschap der kruisiging' had opgelegd. In 1823 gaf Margaretha Peter uit Widenprüch bij Zürich aan haar opgezweepten volgelingen te kennen dat ze gekruisigd wilde worden. 'Ofschoon vastgenageld aan handen en voeten, doorboord aan de gewrichten, en op meerdere plaatsen van het lichaam verwond, gaf zij niet een enkel teken van pijn, wel van vreugde, te kennen. Eindelijk verlangde zij, dat men haar eenen spijker door het hart slaan of haar de kop kloven zoude.' En aldus geschiedde.

De schilderkunst die de neerslag is van de Roomse cultivering van de wreedheid vormt een luguber prentenkabinet dat alleen door de bril van de kunstminnaar acceptabel is. Wie die bril afzet houdt een catalogus over die kan wedijveren met de publikaties van Amnesty International. En voortdurend is er deze gedachte op de achtergrond, de bron van de ultieme wreedheid: dat de gelovigen bereid moeten zijn hetzelfde lot te ondergaan. De exploitatie van het lijden, de cultivering van de totale zelfverloochening, de bevordering van de angst.

Ik blader maar wat door die Roomse catalogus der wreedheid en zie de trotse David van Antonio Pollaiuolo, het hoofd van Goliath tussen de benen (Berlijn, Kaiser Friedrich Museum). Het is dezelfde David die in het oude testament tweehonderd Filistijnen van hun voorhuiden berooft, een eufemisme voor castratie, en die daarmee ruimschoots voldeed aan de eis van zijn toekomstige schoonvader: de voorhuiden vormen namelijk een bruidsschat.

Dan is er Botticelli's Salomé, met het hoofd van Johannes de Doper op een presenteerblad (Academia, Florence). Een overeenkomstige enscènering door Andreas de Solario: nu houdt een beulshand het hoofd aan de haren vast boven de door Salomé voorgehouden schaal; het bloed druipt nog uit de hals.

Voeg daar nog Cranachs feestmaaltijd van Herodes bij, waarop we

De kindermoord te Bethlehem. Matteo di Giovanni, 1482 (detail). Let ook op het gezicht van de moeder.

twee schalen zien, de ene overladen met vruchten, de andere met Johannes' hoofd waarvan de luchtpijp duidelijk zichtbaar is.

Matteo di Giovanni's kindermoord te Bethlehem, waarbij niet alleen moet worden gelet op dat ene van de vele zwaarden dat recht in het gezichtje van een zuigeling verdwijnt, maar ook op het gezicht van de moeder (Siena, San Agostino).

De onthoofding van Jacobus door Holbein de Oude, waarbij het hoofd nog in de lucht zweeft en het bloed zowel uit hals als romp tevoorschijn spuit (Neurenberg).

Fra Angelico's martelaarschap van de heiligen Cosmas en Damianus en drie andere heiligen, allen geblindoekt, drie van hen reeds het hoofd afgeslagen, spuitend bloed, hun aureolen als een extra kader rond de afgehakte hoofden (verblijfplaats onbekend).

Het martelen van Sint Erasmus door Dirk Bouts (Petruskerk te Leuven), of Poussin. In beide gevallen ligt de heilige op de martelbank gebonden, is de buik verticaal opengesneden en trekken beulen zijn darmen naar buiten. Die darmen worden keurig op een houten lier opgewonden. Het schilderij van Poussin werd door paus Urbanus VIII besteld ter opluistering van een kapel in de Sint Pieter.

De heilige Johannes de Doper in de kokende olie.

De heilige Laurentius op de grill.

De heilige Catharina van Alexandrië, geknield tussen twee raderen waaruit tientallen dolken steken die haar zullen doorboren, openrijten en uiteenrukken, waarna ze zal doodbloeden om vervolgens een heilig voorbeeld te worden.

Ik ben er nooit op uit geweest, maar toch ben ik herhaaldelijk geconfronteerd met het populaire vervolg op deze martel- en wreedheidscultus. Ik signaleerde in het vorig hoofdstuk al mijn onverwachte rendez-vous met de heilige Victoria te Nice, zij nog bruiner dan ik.

Relikwieën hebben veel functies. Hun grote voordeel — niet te onderschatten in een tijd waarin het fototoestel niet bestond en de drukkunst nog in de wieg lag — is hun eenvoudige reproduceerbaarheid. Een martelaarslichaam laat zich in principe oneindig opdelen.

De historische juistheid gebiedt te zeggen dat Rome het versnijden van heiligen, vromen en uitblinkers nooit of nauwelijks echt heeft bevorderd (wat niet wil zeggen dat men er zich niet aan schuldig heeft gemaakt). Van tijd tot tijd werden zelfs maatregelen genomen om de handel tegen te gaan. Tevergeefs dus. De waarde, de geloofwaardigheid van een plaatselijke kerk of kathedraal is eeuwenlang mede gemeten aan de koers van de beschikbare

relikwieën. Hoe meer stukjes heiligen men in huis had, des te hoger het aanzien. Pas na een reformatie en een Franse Revolutie — waarbij massa's relikwieën vernietigd zijn, met het gevolg dat men later tevreden moest zijn met de as van die relieken — heeft Rome de gelegenheid benut de cultus af te zwakken.

Ik ben er nooit op uit geweest. De galerie van bloed en pijn, hierboven, is een greep uit een voorraad die min of meer toevalig tot stand gekomen is tijdens het lezen en bekijken van boeken over het Europese cultuurgood. De confrontatie is dan onvermijdelijk, en zo gaat het ook met de relikwieën.

In het Parijse Musée de Cluny bevinden zich, permanent tentoongesteld, nog een aantal relikwiehouders uit de late middeleeuwen; duurzame en dure verpakkingen waarin eens de lichaamsdelen bewaard werden. Zo is er een relikwieën-arm (genummerd CL 22887) van zilver en goud uit de vijftiende eeuw. De onderarm en bijbehorende hand staan rechtop, de wijs- en middelvinger staan opgestoken ter zegening. In de binnenkant van de arm, de voorkant, bevindt zich een langwerpige raampje waardoor eens het restant van de arm van een heilige martelaar zichtbaar moet zijn geweest.

Hetzelfde naar voyeurisme neigende kijkdooseffect beheerst de houder met het nummer CL 3307: 'Reliquaire de l'ombilic du Christ.' De *navelstreng* van Christus. Maria zit op een gouden troon, haar zoon staat rechtop op haar rechterknie. Op zijn navel is een raampje gebouwd met een kozijn van zonnestralen. Hierachter bevond zich eens een fractie van de streng die moeder en zoon verbonden heeft.

CL 11981 is de gouden plakette die eens op de houder voor de arm van de heilige Victor zat. CL 1400, uit het Italië van de vijftiende eeuw, is een gouden voet die boven de enkel open is, als een vaas. Wiens voet hier ooit gehuisvest was (of een botje, een teen, een teennagel misschien) is niet bekend. CL 10746 is een gouden kerk waarin deeltjes van de lichamen van de heilige heren Maximilianus, Lucianus en Julianus gerust hebben. Deze heiligen hebben met elkaar gemeen dat ze werden onthoofd, en zo staan ze ook in goud tegen de muur van hun kerk: hun hoofden dragen ze in de hand.

Wie van relikwieën houdt moet beslist naar de Notre-Dame. Een deel van de *Trésor* wordt permanent tentoongesteld. De entree draagt bij aan het onderhoud van de kathedraal.

Relikwiehouders zoals die voor de navelstreng van Jezus zijn daar te zien voor Sint Sebastiaan, Agatha (borsten op een schaal), Rochus en Barbe. Alle vier zijn ze gemaakt van verguld en verzilverd hout en alle vier bevatten ze 'deeltjes van de heilige botten', die minuscuul zijn, want achter de ingebouwde monstransjes is nauwelijks meer zichtbaar dan wat eeuwenoud stof.

Onder deze vier statuetten bevindt zich een grote *chasse* waarin,

achter glas, een bot (twintig centimeter, schat ik) met een opschrift dat duidelijk maakt dat het afkomstig is van de restanten van de heilige Siraacus.

In een volgende vitrine staat een dubbel verzegeld glazen kastje met het complete ondergebit van Lodewijk de Heilige. Ook zijn gesel, een buisje ter grootte van een aansteker waaruit een fijne ketting tevoorschijn getoverd kan worden, is voor het nageslacht bewaard gebleven.

Een klein doosje bevat een fragmentje heilige Gabriëla. Een staande houdertje Theresia. Daarnaast een forse spaander van het kruis waaraan Claudius hing. In een kistje met twee doorkijkjes ziet men, netjes gerangschikt, de knoken en botten van zeven heiligen.

En dan de pronkstukken. Een prachtige, gouden houder (naar een model van Viollet le Duc) voor de enige echte doornenkroon; de kroon zelf ligt daarbinnen, in een nog fijner gesmede ronde houder.

In het *Croix Palatine*, van al even luxueuze allure, vindt men een splinter en een van de spijkers van het kruis van Christus.

Tot slot een houder voor de doornenkroon, geschonken door Napoleon in 1806. Op een voetstuk dragen engelen een bol, zoals Atlas de wereld torst. Op de Noordpool het kruis van Christus met daaronder een geknielde vrouw (Maria?). In haar linkerhand houdt ze een kelk gereed om in de beste Christelijke traditie het bloed op te vangen.

Ik ben er nooit op uit geweest, maar ik ben tenslotte vijftien jaar katholiek opgevoed. Een aantal motieven uit de christelijke amputatiecultuur zijn me wellicht daarom in het bijzonder bijgebleven, al sluit ik niet uit dat Freudia- nen andere oorzaken zullen vaststellen.

Bartholomeus werd gevild, en zoals alle martelaren en martelaressen is hij vereeuwigd binnen de rijke picturale traditie waaraan Rome en de Roomse gelovigen hun geld besteedden ter bevordering van de christelijke moraal. Op een mozaïek in de basiliek van San Marco te Venetië hangt Bartholomeus gebonden tussen twee zuilen. Een van zijn beulen heeft het mes gezet in de rechteronderarm, de tweede beul is aan het rechterbeen begonnen. Bloedstraaltjes van fijne, speciaal geselecteerde steentjes sijpelen uit de wonden. Ik heb de afbeelding hierbij opgenomen, niet alleen omdat Bartholomeus de heilige is die gevild werd, maar ook vanwege de merkwaardige vorm van het middenrif.

Bartholomeus is voor de christelijke cultuur wat Marsyas en Sisamnes voor de klassieke geschiedenis en mythologie waren. De sater Marsyas waagde het een muzikale tweestrijd aan te gaan met Apollo, met als inzet de vervulling van de wens van de winnaar. Apollo won, en hij wenste de huid van Marsyas. 'In weerwil van zijn geschreeuw,' schrijft Ovidius in *Metamor-*

fosen 'wordt hem de huid van het gehele lichaam gescheurd; niets dan een grote wonde is hij; zijn bloed stroomt uit alle delen; zijn spieren, blootgelegd, komen aan het licht...' De vraag blijft, wat Marsyas zou hebben gewenst als hij de winnaar was geweest.

Sisamnes. Volgens Herodotus was hij een van de rechters in dienst van Koning Cambyses. Sisamnes liet zich omkopen en werd door zijn koning ter dood veroordeeld, inclusief het afstropen van zijn huid. Met een deel daarvan werd de zetel bekleed waarop Sisamnes' opvolger, Otanes, plaats zou nemen. Otanes was de *zoon* van Sisamnes.

Het meest expliciete schilderij dat het villen van Bartholomeus weergeeft is dat van Niccolo Alunno (voltooid door zijn zoon). Een van de beulen heeft het mes tussen de tanden geklemd; met één hand is hij bezig het vel van de opgebonden linkeronderarm te trekken; dat zit, blijkbaar, nogal vast, want hij heeft de rechterelleboog in het reeds weggetrokken vel moeten duwen om kracht bij te zetten. Wie het in kleur wil zien moet naar de San Bartolomeo in Florence.

Het villen is een motief dat in Europa is overgenomen uit de legenden afkomstig uit Perzië (Sisamnes!). In andere tradities werd Bartholomeus 'slechts' gemarteld, onthoofd en gekruisigd. De combinatie van kruisigen en villen, met het kruis als een soort werkbank, is te zien op schilderijen van Holbein de Oude en op een doek uit de school van Neurenberg. De messen blinken, het bloed druipt.

De bekendste voorstelling van Bartholomeus' noodlot is waarschijnlijk die van Michelangelo. Ze valt te bewonderen en te aanbidden in de Sixtijnse kapel, als onderdeel van 'Het Laatste Oordeel.' Bartholomeus zit rechts aan de voeten van Christus op een rots. Hij kijkt schuin omhoog naar zijn Heer en toont Hem in de opgestoken vuist het mes waarmee het kwaad werd aangericht. Met de linkerhand trekt hij zijn complete huid, 'in zijn geheel gelooïd' zou Spitzner zeggen, uit het water omhoog. Het gezicht, of liever het vel daarvan, hoewel uitgezakt door het water en de slapte van de huid, is door kunsthistorici niettemin herkend als een zelfportret van Michelangelo.

Na lange omzwervingen belandden de relikwieën van Bartholomeus in 983 in Rome. Drie eeuwen later kreeg de naar hem genoemde Dom in Frankfurt de *Hirnschale* cadeau: de hersenpan.

Een fontein die Witkowski, die arts was en een boek schreef over 'de borsten in de kerk', te Chambéry (Savoie) zag, bestaat uit een realistisch gebeeldhouwd vrouwenhoofd boven een redelijk abstract gehouden buste. Het water spuit tevoorschijn uit de plekjes waar zich bij vrouwen van vlees en bloed de tepels bevinden. Witkowski vraagt zich af of de dame van de fon-

tein te Chambéry de heilige Julia is: 'Het zou kunnen zijn dat deze buste die van de heilige Julia vertegenwoordigt, wier feest op 22 mei te Nonza op Corsica gevierd wordt... Dit meisje was een eenvoudig maar uitzonderlijk knap dienstertje. De Romeinen wilden haar verplichten het christelijk geloof af te vallen. Ze weigerde. Om haar weerstand te breken... sneed een van de soldaten haar de linker borst af en gooide die tegen de rotsen: en onmiddellijk opende zich daar een van de twee fontein die men te Nonza langs de weg kan zien, de fontein van de heilige Julia. De soldaten sneden haar de andere borst af en gooiden ook die tegen de rots; daar opende zich de tweede fontein. Ten slotte bonden haar beulen haar aan een vijgeboom vast (de boom bestaat nog steeds) en daar viel haar lichaam ten prooi aan de roofvogels.'

Beroemder, hoewel haar noodlot eigenlijk hetzelfde was, werd de heilige Agatha, duidelijk een doublure in de Roomse legenden, maar dat mag, waar het borsten betreft. Haar marteldood wordt gevierd (sic) op 5 februari, de dag waarop ze in het jaar 251 gestorven is. Ze leefde op Sicilië, in Catania, en ook van haar wordt gezegd dat ze zich verzette tegen de verlangens van de Romeinse stadhouder. Zijn wens was echter niet dat Agatha zich van het geloof in Christus afwendde maar dat zij zich, althans met haar lichaam, aan hem overgaf. Ze weigerde uit hoofde van de christelijke kuisheidsidealën. Voor straf liet stadhouder Quintinianus Agatha in een bordeel plaatsen. Ook daar wist zij haar hymen intact te houden. Haar weerspanningheid werd vervolgens bestraft met de marteldood, waarbij haar borsten werden afgeknepen of afgesneden, al naar gelang het schilderij dat men bekijkt of de tekst die men erover leest. In de regel bieden afbeeldingen van Agatha de door Rome verkozen stilering, waarbij zij haar twee borsten op een presenteerblad meedraagt of omhoog houdt als betrof het een offerande. Witkowski bericht over een dergelijke voorstelling in de Notre-Dame-du-Vivier te Namen. De borsten 'baden in het bloed', reden waarom Agatha door de plaatselijke gelovigen *la demoiselle aux pommes de vin* werd genoemd. Dergelijke schilderijen bevinden zich voorts in het museum van Montpellier (door Zurbaran), in de Uffizi te Florence, de tepels stijf omhoog (door Lorenzo Lippi), in de Carrara te Bergamo (door A. Borgognone), en in de Villa Borghese te Rome (School van Luini).

Daarnaast is Agatha in de regel present op tableaux waarop een groot gezelschap heiligen Maria en haar kind aanbidt. De heiligen zijn dan herkenbaar aan de symbolen van hun lijden die ze bij zich hebben. Zo hangt te Brussel een doek uit de Duitse school waarop we Agatha zien met in haar rechterhand de amputatietang waarmee haar borsten afgeknepen zouden zijn. In hetzelfde gezelschap herkennen we bovendien de heilige Lucia, die in

vroomheid ging leven nadat Agatha aan haar was verschenen. Een van de gestandaardiseerde uitbeeldingen van Lucia is die waarop ze haar ogen op een schaalje heeft liggen (Lucia betekent 'licht'). Lucia is een van de zwaarst geteisterde heiligen uit het Roomse pantheon. De Maître de Messkirch verbeeldde haar met een zwaard dwars door de hals gestoken (Karlsruhe). Te Padua, in het Oratorium van Sint-Joris, is ze op de brandstapel te zien, waarschijnlijk geschilderd door Avanzo. De legende vermeldt verder dat ze ook nog in de kokende olie werd geworpen. Meest macabere voorstelling is wel die van Borgognone (Bergamo, Carrara): in haar linkerhand heeft Lucia een pen die veel lijkt op de pennen waarmee tegenwoordig fondu gegeten wordt, en op de pen zijn haar ogen gespietst.

Terug naar Agatha. Het moment waarop de beulen de tang in haar borsten zetten is het meest dramatisch verbeeld door Sebastiano del Piombo (Florence, Pitti). Een groot mes ligt klaar om — mogen we aannemen — het werk af te ronden.

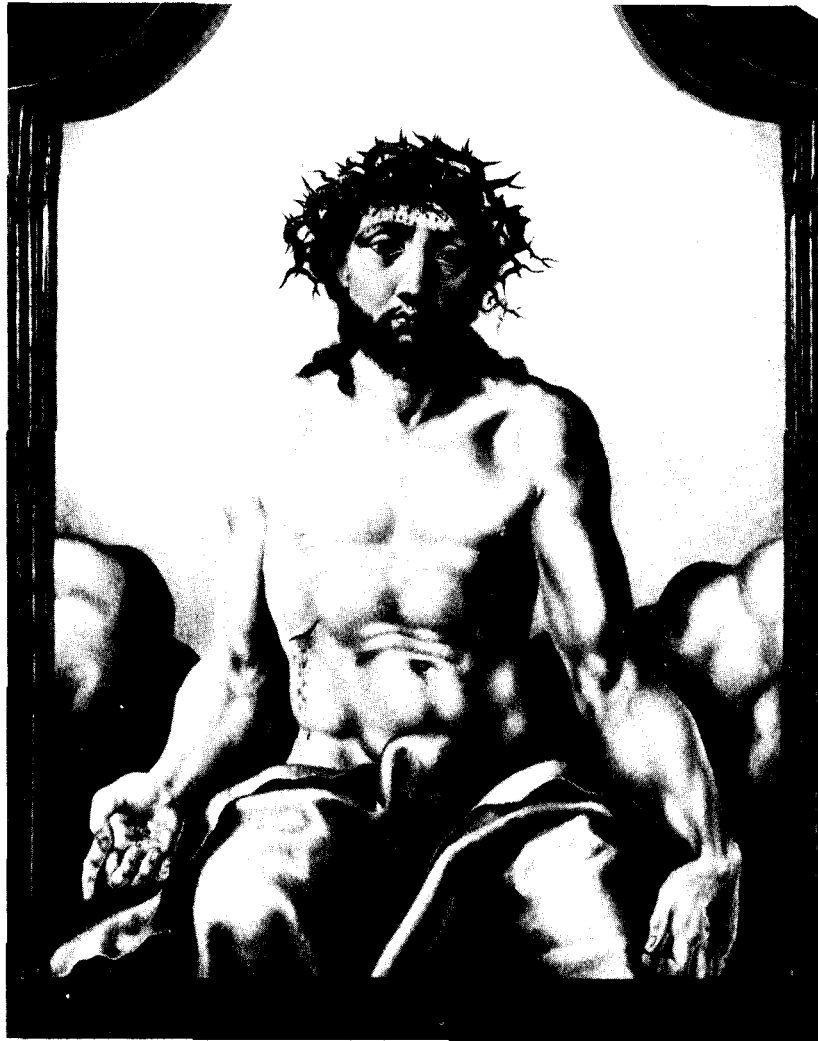
Op het altaarstuk van de kerk te Bonson (Alpes-Maritimes) staat Agatha afgebeeld op het moment waarop de insnedes juist gemaakt moeten zijn.

Alle stadia van het sadistische gebeuren zijn zorgvuldig vastgelegd. Dat is echter niet alles. De borsten van Agatha worden ook *bewaard*, in de naar haar genoemde kathedraal te Catania. Witkowski verhaalt hoe de hertog van Ossuna en zijn echtgenote de relikwieën te zien kregen en hoe de hertog werd verzocht de borsten te kussen. 'Hij draaide zich om naar zijn vrouw. "Met uw instemming, mevrouw", zei hij tegen haar, waarna hij zich eerbiedig vooroverboog en zijn lippen vroom op de zo wonderbaarlijk behouden borsten drukte...'

Wie er niet van overtuigd is dat de fetisjes uit de wrede cultus in veel gevallen ook een erotische lading hebben gehad, bezinne zich op de volgende vraag: Vraagt een man toestemming aan zijn vrouw voor een religieus gebaar?

De besnijdenis. Duitse school.

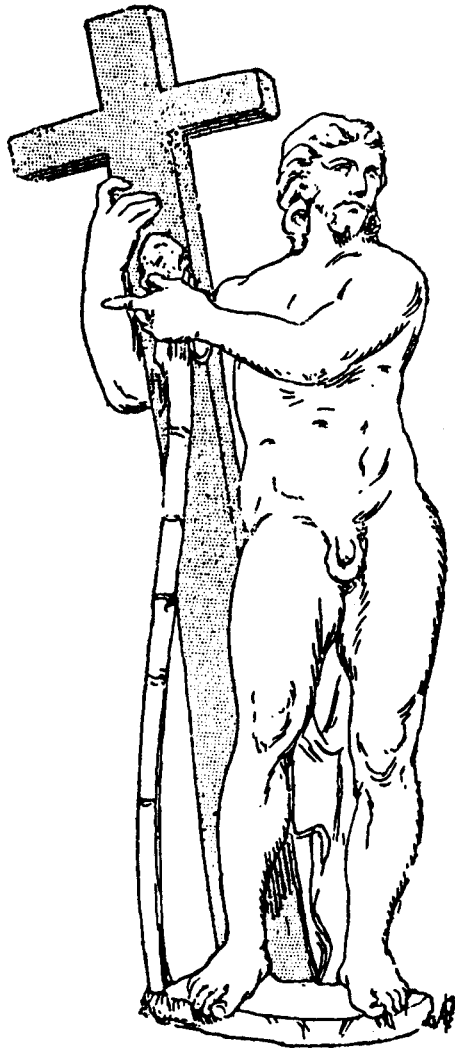

Man der smarten. Maerten van Heemskerck, ca. 1530. De erectie van Jezus waarin Van Heemskerck min of meer was gespecialiseerd. Volgens de kunsthistoricus Leo Steinberg is dit het zinnebeeld van de opstanding.

De nekslag voor Jacobus de Oudere. Holbein de Oude.

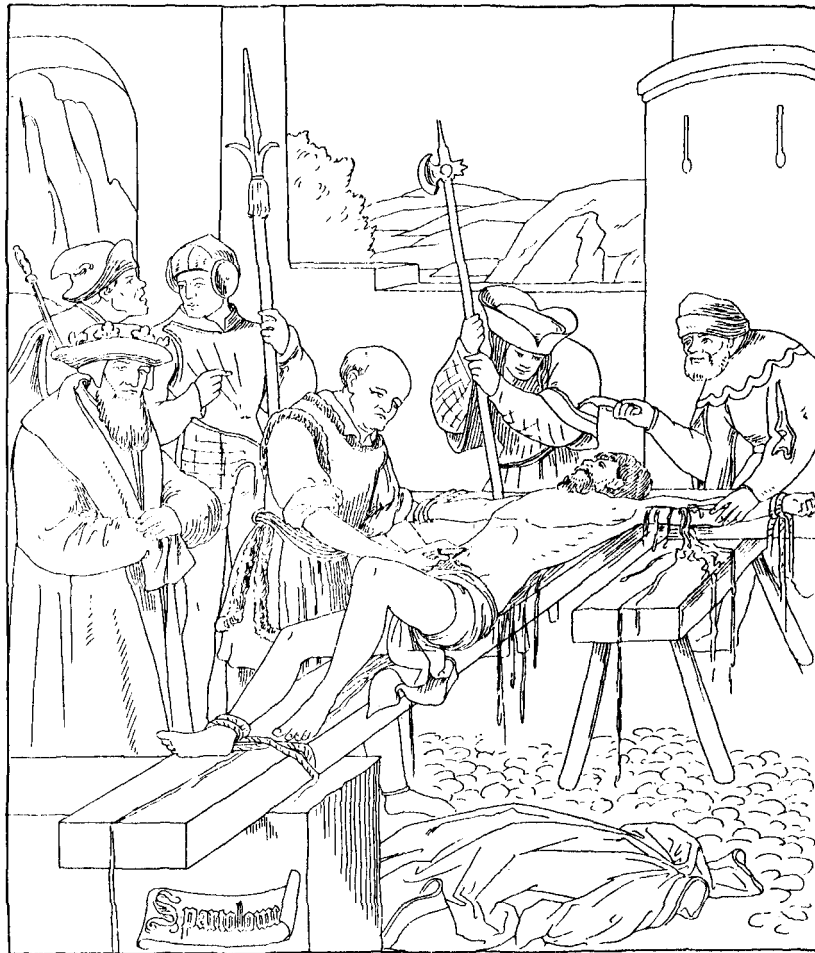

De opstanding van Christus. Beeldhouwwerk van Michelangelo, 1514 tot 1520. De vele replica's van het beeld dragen alle een lendendoek. De tekening maakt duidelijk dat Christus onbesneden wederopstond.

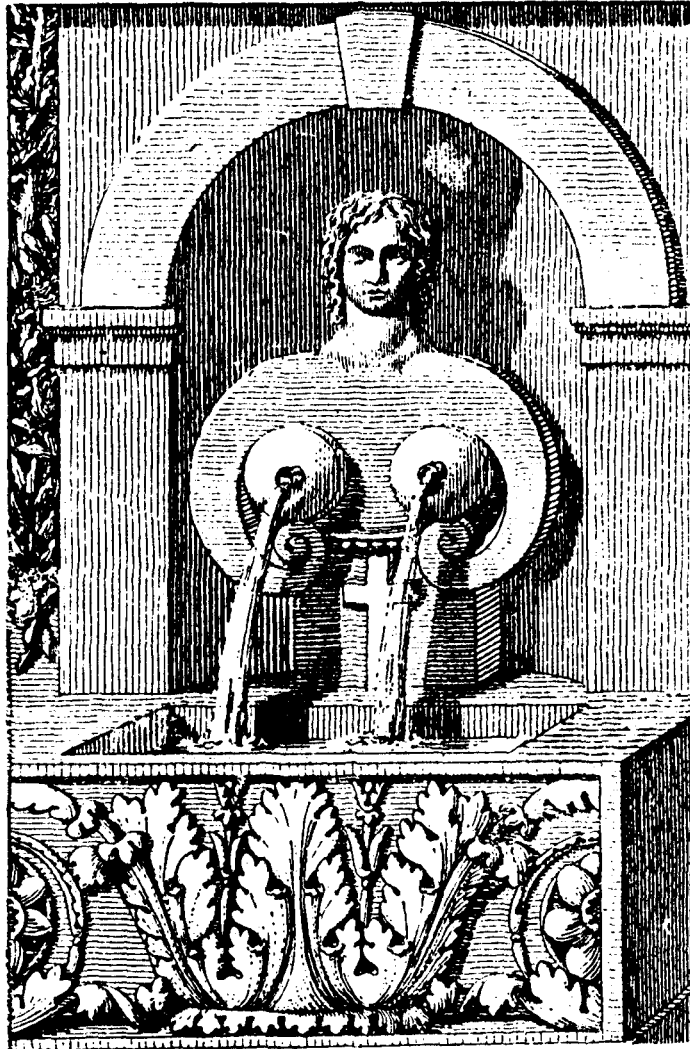

David overwint Goliath. Antonio Pollaiuolo. Later zou David honderd Filistijnen van hun voorhuid beroven.

De heilige Bartholomeus. Mozaïek uit de San Marco in Venetië. Let op de vorm van het middenrif.

De heilige Agatha. Sebastiano del Piombo.

De heilige Lucia. Borgognone. Haar ogen op een pen gespietst.

De besnijdenis. Kunstenaar onbekend.

Maria's Moedermelk

De cultus rond Maria als erotisch symbool en patrones in sexueel-psychologische aangelegenheden is vrijwel volledig het initiatief van de gelovigen geweest. Binnen de leer van de Moederkerk was voor een Maria die zich op-hield tussen Marilyn Monroe en Superwoman even weinig plaats als in de bekende herberg te Bethlehem. Aanvankelijk werd Maria's erotisering tot een Roomse Aphrodite getolereerd, maar uiteindelijk hebben de bestuurden van het Vaticaan toch besloten de cultus bij te sturen om hem ten slotte volkomen te onderdrukken door Maria te proclameren tot een toonbeeld van totale kuisheid en onverwoestbare maagdelijkheid: vleeskleurig van buiten, graniet van binnen. De pauselijke encyclieken *Fulgens Corona* (1953) en *Sacra Virginitas* (1954), gebaseerd op de dogmatische bul *Ineffabilis Deus* (1854 en 1954), bevatten het ideologisch eindresultaat van deze in 1854 met de dogmaverklaring van de Onbevleete Ontvangenis door Pio Nono (Pius IX) gestarte campagne tot definitieve ontsexualisering van Maria.

In de Bijbel speelt Maria slechts een zeer ondergeschikte rol, maar wel een die conform de Roomse opvattingen omtrent de vrouw is. Maria was en is van de gelovigen, in die zin dat Rome de ontwikkelingen rond haar persoon altijd alleen maar heeft kunnen beïnvloeden en vrijwel nooit definitief heeft kunnen voorschrijven. De geschiedenis van het dogma van de Onbevleete Ontvangenis, de Tenhemelopneming en de buitenreligieuze pseudo-evangelische geschriften bevestigen dat. Het is daarom nog maar de vraag of de steriele Maria, zoals wij die nu kennen, het eindresultaat is. Misschien is de Maria die hieronder beschreven wordt niet alleen de Maria zoals zij was, maar ook de Maria van de toekomst. Het zou heel aardig zijn als de katholieke kerk nog eens door een schisma getroffen wordt op grond van de onvrede die er is met haar patriarchale karakter en de discriminerende gevolgen daarvan voor vrouwen.

De Cisterciënzer abt Robert van Molesme (gestorven 1108) beroemde zich

erop 'een hemelse verhouding' met Maria te onderhouden. Hij was niet de enige. Tientallen monnikken, priesters en 'gewone' gelovigen hebben, als we de legenden en de beschrijvingen van de visioenen mogen geloven (en dat was wel de bedoeling) Maria op de een of andere intieme wijze mogen kennen, variërend van het aanschouwen van haar verblindende schoonheid tot een mystieke copulatie met alle kenmerken van een natte droom.

De Franciscaner monnik Salimbene di Adamo (geboren 1221) schreef een *chronique scandaleuse* over het aanstootgevende gedrag van de geestelijkheid van zijn tijd en verzuimde niet daarin te vermelden dat vele kerkelijke functionarissen behalve verkrachters en verleiders ook dromers waren. Ze droomden dat ze werden gekust en omhelsd door Jezus of Maria; zaaduitstorting waren daarvan het gevolg.

Het Mariale geluk eindigde echter niet altijd zo voortvarend. In legende XCIII uit de verzameling van De Vooys, *Van een heremijt*, wordt de schoonheid van Maria benadrukt. Zo schoon 'an siel ende lijf' is zij dat ieder die haar ziet meteen 'ontsteekt' in het verlangen — 'groter minnen' — haar te dienen. Het grote gevaar hiervan heeft De Vooys al eerder laten uitleggen. In legende XLI wordt een *clerc* gewaarschuwd dat het aanschouwen van Maria onvoorwaardelijk tot blindheid leidt. Vol van begeerte besluit hij één oog te blinddoeken: 'mitten anderen oge wil ic gaerne blind werden op dat ic iu mach sien.' En aldus geschiedt. Zo schoon is Maria echter dat de klerk om een tweede blik vraagt, ook al kost hem dat het volledige gezichtsvermogen.

Anderen waren gelukkiger. In legende XLII ziet een koster Maria 's nachts in de kerk verschijnen, in hetzelfde verblindende licht dat in de pseudo-evangeliën haar bevalling begeleidde en later haar verschijningen in grotten als die te Lourdes. De koster wil haar voeten kussen maar daartegen maakt Maria bezwaar. 'Mer ic wil', verzoekt ze, 'dat ghi mi omhelset mit uwen armen ende cuset mi vrindelic aen minen mont.' In XXI bezoekt ze een broeder die op sterven ligt 'ende cussedien vriendelic.'

Daar bleef het niet bij. Een monnik die van confraters tegen zijn zin de bijnaam Jozef kreeg, werd in een visioen bezocht door twee engelen en Maria. De engelen legden zijn hand in die van Maria en nog voor hij kon ontwaken verkeerde hij in ondertrouw met de 'ioncfrouwe.'

Verwijzend naar nog meer legenden op het thema van de *sponsus marianus* (de bruidegom van Maria) in zijn eigen verzameling en negen in de *Index Mirabilis*, merkt De Vooys in zijn aantekeningen bij deze laatste tekst op dat 'het Middeleeuwse geloof' zeer vertrouwd was met 'het begrip van de Maria-bruidegom.' En hij noemt enige feiten: de ketter Tanchelm huwde een Mariabeeld 'uit baatzucht' en een zekere Nicolaas van Basel kreeg op de avond van zijn huwelijksdag van een kruisbeeld het bevel zijn vrouw te ver-

laten. Dat deed hij. Zijn gasten deelde hij mee dat hij 'Maria als bruid verkozen had.'

Een soms aan het motief van de bruidegom toegevoegd idee is de veronderstelling dat Maria al haar verhoudingen heel serieus nam en daarbij niet vrij was van jaloezie — een duidelijke aanwijzing dat we hier met de aardse Maria hebben te doen en niet met de feilloze hemelse; dat hier realisme in het spel is en niet alleen symboliek.

Exempel CLX gaat over een klerk die in zijn aanbidding van de heilige maagd zo ver gaat dat hij een Mariabeeld een ring om de vinger steekt. Daarmee is hun huwelijk althans op symbolische wijze bezegeld. Later wordt de klerk door de Duivel in verleiding gebracht en treedt hij in het huwelijk met een maagd van vlees en bloed. Als de jonggehewden in slaap zijn gevallen komt Maria de slaapkamer binnen 'ende si ghinc legghen tusschen hem ende synre bruut.' Zo gelegen rukt ze de ring, afkomstig van het beeld, van haar vinger en roept — ik vertaal enigszins: 'Je kunt hem houden, vuile ontrouwe dienaar, vuile hond. Hier heb je je ring weer terug, waarmee je me trouw hebt beloofd toen je zei dat ik mooier was dan zij. Als ik mooier en reiner ben dan zij, waarom neem je dan haar en laat je mij?'

Maria was niet alleen beschikbaar als de moeder Gods maar ook als de maagd die, met een beetje geluk en veel bidden, de nachtelijke duisternis kwam verlichten en misschien zelfs de begeerte deed oplichten. Ze is een Maria die behalve onbevlekt ook onbevangen is. Dat alles, let wel, in een tijd waarin de seksualiteit door de kerk besmet werd verklaard; in een geestelijk klimaat waarin de *copulatio* per decreet gekleed en in duisternis moest plaatsvinden — en vlug!

In plaats dat de maagd haar volgelingen in de richting van de sexuele repressie dreef, schrijft Rattray Taylor in het hoofdstuk 'Pure Begeerte' van *Sex in history*, 'beïnvloedden zij haar in tegengestelde richting, wat te verwachten was; binnen korte tijd kon men haar nauwelijks onderscheiden van een heidense moedergodin. Ze werd de herstelster van de vruchtbaarheid... haar wonderen waren van een dergelijke aard dat de kerk ze nauwelijks kon goedkeuren... niet alleen genas ze de *sores* van de lijdenden door hun wat van haar melk te schenken... maar "het gebeurde ook iedere dag", volgens de Heilige Alphonsus van Liguori, dat ze overspelige vrouwen te hulp kwam door hun plaats in het bed van hun echtgenoot in te nemen' — terwijl de vrouwen uit vrijen gingen.

Dergelijke staaltjes van Maria's bereidwilligheid en clementie komen ook in de middelnederlandse Marialegenden voor, in vertellingen die niets te raden overlaten. In *Van een hartoechinnen die bi horen soen een kint wan dat si selve versmoerde*, een Dallas-achtig incestverhaal dat ook door Caesa-

rius is opgetekend, onder de titel *Exemplum de vidua... quod carnaliter cum suo filio fecit*, 'bekoort' de duivel de hertogin van Borbom zozeer dat zij 'mit haren eyghen soen te doen hadde Ende ontfinc van hem een kint.' Als het kind geboren is, doodt ze het, eveneens op instigatie 'des viants.' Uit berouw roept ze Maria aan, tot woede van de Duivel, die haar blijft dwarszitten en die haar misdaden, incest en moord, aan het licht brengt. De keizer zelf zal rechtspreken. Vlak voordat het proces begint neemt Maria de plaats van de hertogin in; ze begeeft zich naar de rechtzaal waar iedereen zich aan 'hare scoenheit en eerbaerheit' vergaapt. De Duivel neemt ten slotte de benen, 'mit stancke al hulende.' Terug naar de hel, waarschijnlijk.

In exempel CCIX betreft het een Spaanse edeldame wier man verslagen wordt door de Turken en die zelf, hoogzwanger, naar het Turkse rijk wordt ontvoerd om 'den snoetsten dienst' te doen. Ze is pas een jaar of veertien — net als Maria toen die haar zoon baarde — en als het kind zich dan ook nog in de Kerstnacht aankondigt, snelt Maria te hulp.

Aan het andere eind van de voortplantingsschaal staat de bevruchting van de al genoemde hertogin van Borbom, die in eerste instantie onvruchtbaar is, maar die zwanger raakt nadat zij en haar echtgenoot 'mit groter naersticheit' Maria hebben aanbeden.

Fictie, hoor ik sceptici en gelovigen bidden. Het volgende is officiële kerkgeschiedenis. In 1632 verscheen Maria in het holst van de nacht aan een zekere broeder Fiacre, in een klooster te Parijs. Hij had haar vurig aanbeden, in de hoop dat zij zou bemiddelen bij de bezwangering van de Franse koningin, de echtgenote van Lodewijk XIII, Anna van Oostenrijk, die we in een vorig hoofdstuk al de gordel van Maria zagen lenen.

Iedereen dacht dat Anna steriel was. Tweeëntwintig jaar lang had ze tevergeefs geprobeerd haar aangehuwde geslacht een veertiende Lodewijk te schenken. Fiacre bad en (ik citeer uit *Maria's Heiligdommen*): 'daar hoort hij een kindje schreien, hij ziet op en bemerkt de Heilige Maagd Maria, met een kindje op haren schoot.' Wat wij nu denken en wat Fiacre toen ook dacht blijkt niet waar te zijn: het kindje is niet Jezus, maar — volgens Maria zelf — de aanstaande Lodewijk XIV. Op de dag waarop Fiacre zijn derde noveen ter ere van Maria had uitgebeden, bleek Anna van Oostenrijk in blijde omstandigheden.

Later heeft Fiacre de 'Broederschap van Onze Lieve Vrouw der Zeven Weeën' opgericht en heeft hij ook ten gunste van Maria Theresia, de vrouw van Lodewijk XIV, een verschijning en de bemiddeling van Maria afgebeden. Zo houdt men koningshuizen in stand...

De Sancture Notre-Dame, de gordel van Maria met behulp waarvan Anna van Oostenrijk beviel, werd in 1495 ook gedragen door Jeanne de

France, hertogin van Orléans. Cabanès citeert in een noot een brief van de burgemeester van Saumur aan Napoleon III. Het is de burgemeester ter ore gekomen dat keizerin Eugénie in verwachting is, en of de keizer wel weet dat te Puy-Notre-Dame een magische, heilige gordel wordt bewaard: 'Indien het u behaagt, Sire, Hare Majesteit de Keizerin onder bescherming van deze relikwie te plaatsen tijdens het grote gebeuren dat uw huiselijk geluk zal bekronen en de rust in Frankrijk zal consolideren, twijfel ik er niet aan dat de pastoor en de bisschop zich zullen haasten aan de wil van Uwe Majesteit tegemoet te komen.' Zelfs Cabanès weet niet of deze goede raad is opgevolgd.

Een laatste motief dat zich in deze slaapkamersfeer laat plaatsen is dat van Maria in de rol van beschermster tegen sexuele misdaden. Alle varianten verlopen volgens de lijn die zich ook in *Ein scoen mirakel van onser liever vrouwen* (De Vooys, CCCVIII) voltrekt. Daarin is de booswicht een kardinaal die Manfridus heet. Hij is een neef van Paus Honorius en bovendien zo 'onzuiver' dat hij zich 'gheinen nacht ... van onkuisschen werken' onthield. Manfridus neemt een maagd 'in syn bedde' en vraagt haar, zoals dat een heer van stand betaamt, hoe ze heet. Haar naam is Maria en de kardinaal beslist: 'als je niet Maria zou heten, zou je edelheid je niet baten en zou ik mijn wil met je hebben. Maar omdat je naam zo waardig is zal ik mij onthouden van mijn begeerte en boze wil...' Angst.

Hoewel de middeleeuwse Maria niet met het *nihil obstat* was goedgekeurd was ze toch het idool van ontelbare gelovigen. Behalve onbevlekt was ze ook onbevangen, behalve het toppunt van reinheid belichaamde ze ook een ongekende toegeeflijkheid als het op haar vrouwelijke charmes aankwam. Ze was verblindend schoon, ze liet zich aan 'den mont cussen', ze gaf haar fans ringen, gevlochten van haar haren, ze begaf zich waar dat nodig was tussen de lakens, assisteerde bij de onmogelijkste bevallingen en pleitte voor het gerecht. Haar mooiste lichaamsdelen waren haar borsten; haar zoetste gave was haar moedermelk.

De beroemdste heilige die Maria's melk heeft mogen savoueren is ongetwijfeld de heilige Bernardus van Clairvaux geweest. Hij is, zullen we zien, een van de velen die Maria's borsten met de lippen mochten beroeren of de melk daaruit op de tong gespreoid kregen.

In een aantal varianten wordt Maria's melk Bernardus in de mond gegoten door engelen, in andere zegt hij eerst: 'Monstra te esse matrem', waarop Maria een borst tevoorschijn haalt en Bernardus te drinken geeft met de woorden: 'Ik toon u dat ik moeder ben.' In een enkele variant is Maria niet lijfelijk bij Bernardus aanwezig maar komt na Bernardus' vraag een beeld tot leven, met hetzelfde resultaat.

Reeds als kind zou Bernardus volgens de overlevering in een visioen hebben gezien hoe het kindje Jezus geboren werd, een waarneming die blijkbaar niet in strijd werd geoordeeld met zijn latere, nieuwsgierige vraag naar een bewijs van Maria's moederschap.

Er lijkt bij dit soort overleveringen wel degelijk sprake te zijn van wellust of erotiek, zoals in andere visioenen en legenden zonder de geringste twijfel sprake is van andere, legaal geoordeelde gevoelens: smart bij het zien van de kruisiging of vreugde bij de aankondiging door de aartsengel Gabriël. Alleen tegen de met erotiek geladen emotie wordt in de reguliere Roomse schriften vrijwel altijd bezwaar gemaakt.

Dat er van een allegorische component sprake is — vruchtbaarheid, liefdadigheid zelfs — zal ik niet ontkennen. In aanmerking moet worden genomen dat de allegorie van de borst in de middeleeuwen en vroeg-renais-sance zeer vaak een duidelijk erotische allegorie is geweest. Het motief van de moedermelk wordt bij voorbeeld ook verbeeld op een kopergravure van Crispin de Passe. De dame staat gereed om met twee vingers op haar volle borsten te drukken. De titel van dit werk luidt 'Luxuria', weelderigheid; een zeer aards begrip. Botticelli's blonde dame die op haar linkerborst drukt en enige dunne straaltjes melk produceert is eveneens een allegorie op de vruchtbaarheid. Waarom dit niet de natuurlijke seksuele vruchtbaarheid zou zijn is mij nog steeds niet duidelijk. Nog veel minder is mij duidelijk waarom dergelijke voorstellingen in Maria's geval plotseling een exclusief religieuze lading krijgen. Geschreven versies van het motief van de ontmoeting met Maria laten er hoe dan ook nauwelijks twijfel over bestaan dat deze afspraakjes ook een andere dan platonische bevrediging inhielden.

Exempel CCLXXVI bij De Vooys is daar een goed voorbeeld van. Het betreft nog steeds Bernardus. Na het *monstra* 'duwede (Maria) met haren vingher die borst ende dair spranc melc wt welc sij spraeyde over sinte bernaerts aensichte als dat sijn aensicht nat was van dat hemelsche dau...'

Een natgesproeid gezicht. Als wellust geen rol speelde zou het bewijs van het moederschap ook geleverd kunnen zijn door een enkele druppel of door het aanwezige kind te voeden. Nee, de mond, zelfs het aangezicht van de betrokkene moest worden beroerd tot het droop van de *dau*.

Meer dan schilders konden vertellers hun legenden de dramatisch gewaardeerde vorm geven die Maria's vooronderstelde betrokkenheid bij de geestelijke *en* lichamelijke nood van de gelovigen recht deed. Daarin was ze, inderdaad, exclusief.

Schilderijen waarop de legenden van de visionaire ontmoetingen van heiligen met Maria zijn uitgebeeld, zijn zeer talrijk. Het erotische of erotise-rende detail is echter uitzonderlijk, een bewijs temeer dat de erotiek een rol

moet hebben gespeeld. Was het puur allegorie in het netje, was het puur een medisch-biologische demonstratie, dan zou het ook in de schilderkunst een geldig en gangbaar motief zijn geweest. Dat was het niet. In Salomon Reinachs fabuleuze, zesdelige overzicht van de schilderkunst van de middeleeuwen en renaissance vond ik slechts één schilderij waarop de ontmoeting tussen Bernardus en Maria is gevat op het moment dat de legende het duidelijkst beheerst: het ogenblik namelijk waarop Maria de heilige een van haar borsten toont en voortgaat in de geschetste, produktieve trant. Dit is beslist niet de enige weergave van het motief — Witkowski signaleert een dergelijk doek, door Van Tulden, in het Belgische Malines — maar veel vaker is de ontmoeting zeer zedelijk en uiterst gestileerd verbeeld. Bekende werken die de ontmoeting droog in beeld brengen zijn die van Filippino Lippi (1480; Badia, Florence) en Pietro Perugino (ca. 1495; Alte Pinakothek, München). De werken zijn zeer verschillend van sfeer, maar de opzet is gelijk: Bernardus zit te schrijven, Maria is links in beeld verschenen en geeft hem door haar rechterhand uit te steken kennelijk enige aanwijzingen met betrekking tot zijn werk. Daarbij blijft het, blijkbaar, maar het lijkt zeker dat de tijdgenoten van Lippi en Perugino ook het vervolg hebben gekend.

Bernardus was niet de enige gelukkige. Alanus de Rupe (of Alain de la Roche; gestorven 1273), de Dominicaan die de rozenkrans perfectioneerde, heeft Maria's borsten mogen smaken en verzekerde zijn lezers dat het daarbij 'niet anders toeging, als tussen bruidegom en bruid.' Ik mag er ten overvloede bij vermelden dat het ook in Alanus' tijd niet de gewoonte was dat de vrouw haar man *de borst* gaf, en dat Alanus derhalve iets anders moet hebben bedoeld.

Deschner noemt een schilderij waarop Alanus van Maria een ring krijgt, gevlochten uit haar blonde haren, ter bezegeling van hun huwelijk. Dat verbeeldt, mogen we aannemen, het idee dat Maria's toewijding tot haar aardse echtgenoten intiem en totaal was. Een Mechels handschrift spreekt zelfs van haar 'mechdelijcken hare,' en dat doet het ergste vrezen; in ieder geval veel geduld.

Het verhaal over Alanus heeft in later eeuwen aanleiding gegeven tot zowel kritiek als literair cabaret. Het rendez-vous wordt breed uitgemeten door Jean-Baptiste Renoult, een Cordelier die uittrad en protestant werd om vervolgens enige werken te schrijven waarin de Roomse heiligenverering te kijk werd gezet. In zijn *Les Aventures de la Madona* (Amsterdam, 1701) citeert hij in verband met het huwelijk van Alanus en Maria een zekere Jurieu die zich over Alanus opwond en zich afvroeg: 'In welke staat bevond zich de verhitte fantasie van deze Monnik toen hij die verwerpelijke woorden op-

schreef?’ Renoult neemt het voor Alanus op, zij het slechts met het doel hem nog belachelijker te maken: ‘Deze goede, religieuze man (Alanus), die volmaakter was dan de religieuzen van tegenwoordig, werd slechts eenmaal in de zeven jaar door de zonde van het vlees in verzoeking gebracht; maar deze verzoeking was dan ook zo brutaal dat hij soms naar het mes greep om zich de keel af te snijden.’ Het was op een van die momenten van totale wanhoop dat de Madonna in Alanus’ cel verscheen om hem bij te staan. Dat geschiedt als volgt (de cursieven zijn Renoults citaten uit het werk van Alanus): ‘zij perste uit haar *mammelles melk die zij over de wonden morste die de duivel hem had toegebracht en hij was genezen...* Nadat zij hem genezen had stak zij hem aan de vinger *een ring gevlochten van haar maagdelijke haren, hing zij hem om de hals een ketting en een koord die eveneens van haar haren gemaakt waren, en daaraan hingen honderdvijftig kostbare stenen, en zo schoon uitgedost, huwt zij hem in tegenwoordigheid van Jezus en van een groot aantal heiligen die als getuigen fungeerden.* Tenslotte eindigde de ceremonie met *een zoen die de overzoete dame hem gaf. Ze gaf hem ook haar maagdelijke borsten te zuigen, dat zijn zijn eigen woorden, en wel met zoveel zachtheid dat de kersverse bruidegom, niet gewend aan zoveel gunsten, dacht eraan te zullen sterven van vreugde. Het leek hem, zegt hij, alsof al zijn ledematen besproeid werden met een zoete likeur.*’

Rome onderschreef avonturen als die van Alanus uiteraard niet; het satirisch geschrijf van een uitgetreden katholiek ter vermaak van het reformatorische volksdeel kon evenmin gebillijkt worden. *Les Aventures* werd nog in het jaar van verschijning tot verboden lectuur verklaard.

Dat de moedermelk van Maria genezende werking bezat is eveneens een gangbaar motief in de exempelen en legenden. Het houdt uiteraard ook verband met een veel breder scala van sexueel bijgeloof dat we met name via de folklore en de vroegste humoristische anecdotes kennen (de geslachtsdaad als medicijn, bij voorbeeld, en het verkeer met maagden als gepatenteerd middel tegen de Franse ziekte).

Exempel XVIII, over een klerk die tot Jezus bidt met de woorden: ‘zalig is het lichaam dat u gedragen heeft en zalig zijn de borsten die u gezoogd hebben.’ Hij wordt ziek en Maria verschijnt in plaats van de huisarts. ‘Ende si stac hoor gloriose ghebenedide borste an sinen mont Ende daer droep wt horen maechdeliken borsten die over suete hemelsche melke op sinen lippen ende op syn tonghe Ende daer of wort hi al ghesont...’

Legende L. Maria bestrijkt met haar melk de ‘seerte al omme’ en zegt: ‘Ic en wil niet dat ghi aldus sterfvet in deser onwaerdicheit des lichaems Mer ghi sijt al gesont ende al ghenesen staet op ende gaet daer ghi wilt.’

Legende CIX. In Ethiopië woont een *clerc* die 'die cancker in sijn lippen' heeft. Daardoor zijn ze 'seer lelic... ende stoncken also seer dat nyement tot hem comen en dorste...' Behalve Maria: 'Mijn lieve zoen sughet dese borsten... want het en is niet behoorlic dat iu lippen siec ende serich wesen sellen Die mi so menichwarven ghedient hebben...'

Soms wordt een ziekte of een aandoening door de vertellers zeer duidelijk gebruikt als excuus om het motief van de moedermelk met het verhaal te kunnen verweven. De heilige Dominicus, die ook al eens bloed uit de wonde van de gekruisigde Jezus in een kelk mocht opvangen, was nog volkomen gezond toen Maria aan hem verscheen. Wellicht was haar entree iets te overweldigend want de maagd liet zich niet alleen vergezellen door vijftig engelen, maar ook door de drieëenheid in de gedaante van drie hofdames. De schrijver van *Les Aventures de la Madona* gniffelt. 'Dominicus viel halfdood tegen de grond van vreugde... en gaf (Maria) slechts antwoord met smachtende blikken... toen hij een beetje uit zijn extase was bijgekomen *ontving*, zegt de legende, zijn heilige Minnares *hem aan haar maagdelijke borst, kuste hem zacht en verliefd, en nadat ze haar borst en borsten had ontbloot gaf ze hem te zuigen van haar melk en genas hem volkomen.*'

Wat de dames-mystici betreft, die hadden Jezus, zijn omhelzingen en zelfs zijn voorhuid, zoals we hebben gezien. Een enkeling had het geluk de plaats van Maria te mogen innemen, zoals Margaretha Ebner (1291-1351), een Duitse Dominicanes die met een *Jeserl* door het leven ging. Tot op zekere nacht het hout vlees werd en het kind haar vraagt hem te voeden.

Eenwording met Maria via Jezus was een andere mogelijkheid. Axters' *Mystiek brevier* (proza) bevat er een getuigenis van: 'My dunckt Maria alsdan te kussen, te omhelsen, met een wonder smilten in haer t'samen in Godt, ick schyne oock somtijds inghenomen ende besloten te zyn in haer aldersuyverste, minnelijck ende brandende herte, zynde als droncken ende sot van liefde tot haer, ende t'samen tot Godt, vloeyende al tot een ende in een; alsoo is 't een tweevoudigh ende t'samen een eenvoudigh goddelijck leven, het welcke is een seer puere, edele, verheven ende volmaeckte maniere van onse L.Vrauwe lief te hebben, al-hoewel aen weynighe bekend door ondervindinghe.'

Uiteenlopende vormen van Mariaverering en de gevolgen daarvan zijn opgetekend door J. Huber, in zijn standaardwerk *Les Jésuites* (Parijs 1878, 2dl.). Over de Jezuïet Rodrigue de Gois weet Huber dat deze 'zozeer door Maria's onuitspreekbare schoonheid in vervoering raakte dat men hem in de lucht zag zweven.' Over Père Jacques Pontanus schrijft hij: 'De dichter kende niets schoners dan de borsten van Maria, niets aangenamers dan haar melk, niets hemelser dan haar onderbuik.' Ignatius van Loyola was ervan

overtuigd dat 'bij de communie men zich niet alleen voedt met het vlees van Christus, maar ook met dat van zijn moeder...' Een legende beweert nog dat Ignatius zijn orde zou hebben gesticht nadat hij met een heidense ridder een dispuut over Maria's blijvende maagdelijkheid had gehad. Hubert voegt er vaag maar verontwaardigd aan toe: 'deze stelling (met betrekking tot de communie) is door diverse theologen van de orde ontwikkeld in een geest van weerzinwekkende sensualiteit.' Als voorbeeld daarvan geldt voor Huber ook een professor in de theologie uit Paderborn, die een duidelijk onderscheid maakt tussen heilige hosties voor leken en voor geestelijken. De geestelijke ontving met de hostie niet alleen het lichaam van Jezus, maar ook 'het vlees en de melk van Maria' en wel ter beloning van de gezworen maagdelijkheid.

Delepierre, een Belgische bibliograaf uit de negentiende eeuw, noemt een curieus werkje van een zekere Père J.H. Capucin, getiteld, *La dévote salutation aux membres sacrés de la glorieuse Vierge*. 'Haar oren, haar mond, haar borsten, buik en knieën', schrijft Delepierre, 'worden niet vergeten.' Ik zou dat boekje graag eens lezen, net als een 'dwaas' geschrift dat Blavier, de bibliograaf van de *Fou Littéraire* noemt: *Vie de Jésus dans le ventre de Marie*. Het leven van Jezus in Maria's buik, door Luigi Novarini.

Mechtild van Maagdenburg heeft het kerstverhaal op haar zeer persoonlijke wijze in dichtregels opgetekend. Ze schrijft daarin het ontstaan van de moedermelk in de 'kintliche bust' (Maria was een tiener toen ze ontving en baarde) toe aan Maria's 'schone ogen...maagdelijke gelaat...reine hart...en edele ziel', maar ook aan 'de wil van de Vader...de honger van de Zoon...de wellust van de Heilige Geest.' Elders in haar *Offenbarungen* spoort ze de Maagd aan haar (Mechtild) te voeden, omdat anders 'de melk veel wee' zal doen. Maria's borsten zijn immers overvol, er is genoeg voor alle gelovigen. Mechtild heeft zelf gezien dat er 'siben stralen gussen' en dus kan en moet Maria blijven duwen, blijven sprenkelen 'tot aan de jongste dag.' En zie, de Maagd werkt mee, want Mechtild neemt even later waar hoe ook in de Hemel de Maagd aan de linkerhand van de Vader zit, 'die lustlichen bruste unverborgen.' De melk stroomt er rijkelijk 'ter ere van de Vader en uit liefde tot de mens.'

De tegenstanders van Rome grepen de Mariacultus gretig aan om het falen van het katholicisme als integere religie aan de kaak te stellen. Werken als die van Hubert moeten worden gelezen in dezelfde anti-paapse traditie als de *Reasons humbly offer'd for a Law to enact the Castration of Popish Ecclesiastics* (Londen, 1700), al betrof het in Huberts geval uiteraard niet een castratie maar de amputatie van Maria's borsten en daarmee de verbanning van de weinige erotiek die het katholicisme nog restte.

Vanaf de negentiende eeuw verschijnt Maria nog wel aan Bernadette Soubirou en haar gelijken, maar de spanning is er af; de *hemelsche dau* is op, de borsten blijven verborgen. De Carmelites Marie Ange is misschien de laatste die — in 1816 — zowel van Jezus als Maria geschenken mocht ontvangen. Kussen van Jezus, bonbons van Maria.

Het mag opmerkelijk worden genoemd dat in de Christelijke traditie de moedermelk het tenslotte heeft afgelegd tegen het bloed van de Zoon.

De laatste restanten van de hier geschetste Mariadevotie maken deel uit van de cultus der relikwieën. Kronenburg schrijft over 'eene merkwaardige relikwie, die in de Middeleeuwen veel voorkwam' en noemt het 'Melk uit de Mariagrot.' Deze grot, in de nabijheid van de grot te Bethlehem, zou als onderkomen hebben gediend tijdens de vlucht naar Egypte, en Maria zou aldaar, terwijl ze het kind voedde, een paar druppels van haar *dau* op de grond hebben gemorst.

Baron Assueer Schimmelpenninck van der Oye ging in 1657 ter bedevaart en bezocht die grot. In zijn *Journal* noteert hij: 'De steen van deze spelonk is wit en zacht als krijt, is gemakkelijk af te krabben en wordt genoemd: de melk van Maria.' Ook Nederlandse pelgrims hebben die 'melk' afgekrabt en meegenomen. Kronenburg meldt dat deze melk als relikwie bewaard wordt in de St.Servaaskerk in Maastricht, ondergebracht in een 'verguld zilveren monstrans en in een zilveren Mariabeeld'. Verder ook in de abdijkerk te Susteren, het Benedictijnenklooster te Stavoren, de parochiekerk te Biervliet en de Stephanuskerk te Nijmegen.

Beroemd is ook de relikwie die te Aken bewaard werd: het onderkleed van Maria. Het zou daar volgens een klassieke legende zijn terechtgekomen via Constantinopel, waar het in de Blachernaekerk in ere gehouden werd. Karel de Grote kreeg het in 798 als geschenk van de afgezant van keizerin Irene, die naar Aken gekomen was om met hem te onderhandelen. Karel liet het kleed in de Domkerk onderbrengen. Zijn kleinzoon, Karel de Kale, nam het echter al in 876 mee naar Frankrijk en schonk het aan de kathedraal van Chartres. Daar werd het tot de Franse revolutie ongeschonden bewaard 'in een doos van cederhout, zoodanig, dat men er niets van zien kon; ook werd deze reliquaire nooit geopend.' Niettemin weet de auteur van een van de hoofdstukken uit *Maria's Heiligdommen*, dat het 'een lange sluier' betreft 'die het hoofd bedekkend, kruislings over de borst werd gevouwen en het gansche bovenlijf bedekte.' Chartres bezit nog steeds fragmenten van het kleed. Het grootste meet twee meter en twaalf centimeter bij een breedte van veertig centimeter.

Kronenburg beschrijft het kleed als volgt: 'uit boomwol van geelwitte

kleur geweven met eenige geelachtige vlekken op de borst...' De implicatie is al door Guillaume de Nangis aan het eind van de dertiende eeuw duidelijk beschreven in de *Kronieken van St. Denis*: 'dat dit kleed door de moeder-maagd gedragen werd in der ure, dat zij, zonder smart, den Heiland ter wereld bracht.'

Over de navelstreng van Jezus lezen we bij Cabanès dat zij oorspronkelijk ook uit Constantinopel door Karel de Grote werd meegebracht en in Rome aan de fetisjes van de Lateranenkerk werd toegevoegd. Rond 1310 zou Clemens V de streng in drieën hebben gedeeld en zowel de stad Chalons als Constantinopel een deel hebben gegeven.

Het onderkleed van Maria zou volgens sommige bronnen niet alleen door Maria zijn gedragen na de bevalling, maar ook tijdens de bevruchting (Maria Boodschap). De Abbé Hamon (*Notre Dame de France*, deel I), geciteerd door Cabanès, wist dat Maria het *scrupuleusement* had gedragen tot het uur der bevalling aanbrak. De *abbé* heeft een zeer speciale waardering voor het kledingstuk: 'dit kledingstuk (is) dubbel het aanbidden waard, allereerst omdat het in aanraking geweest is met het maagdelijke vlees van Maria, vervolgens omdat ze het droeg zolang de Zoon van God opgesloten zat in haar kuise ingewanden...'

In Aken bewaart men nog steeds een aantal hoofdharen van Maria, die na de kledingstukken of de gedeelten daarvan de populairste relikwieën vormen. In Rome, Venetië, Valencia, Parijs en in Brugge beschikt of beschikte men erover, maar ook in Egmond (haar en kleding), in Deventer (deel van opper- en onderkleed), in Utrecht en in Delft (kledingdelen).

Veel van dergelijke fetisjes zijn tijdens de reformatie en de Franse Revolutie verloren gegaan. Het verlies van de Servaaskerk tijdens deze laatste periode bestond, volgens Kronenburg, uit gedeelten van Maria's kleding, sluijer en gordel, een deel van de stenen zetel waarop zij zat toen Gabriël haar boodschapte, en een deel van haar grafsteen. Als het goed is wordt te Maastricht echter nog steeds een haarlok bewaard. 'Het haar der H.Maagd', zegt Kronenburg, 'is uiterst fijn en goudgeel van kleur.' En tevreden stelt hij vast dat de Maastrichter haren daarin overeenkomen met de haren die elders bewaard worden, en met de beschrijving die de overlevering ervan geeft. Maria was, het kan niet anders, een rasechte blondine.

Het verdwijnen van veel relikwieën loopt parallel met het verdwijnen van de Mariadevotie in de hier besproken zin: een beleving waarin plaats was voor het lichaam. Deze Maria bestaat vanwege officiële zijde niet meer; ze is weer wat ze ook bij de oorsprong van het Christendom was, een wat Lampl noemt 'karakterloze vrouw.' Een ring van haar haren, een blik op haar onderkleed, haar lijfelijke assistentie bij moeilijke bevallingen, al die dingen ho-

ren daar niet bij. En als we in *Sacra Virginitas* ('Over de Godgewijde maagdelijkheid'; 1954) lezen dat we de 'raad en aansporing' van de heilige Bernardus moeten opvolgen, dan wordt daarbij zonder twijfel niet gedacht aan de raad het *Monstra te esse matrem* te herhalen, noch aan de aansporing van de zoete *dau* tegen ons verhemelte.

‘Als die sonne door dat glas’

De aandacht voor en de nieuwsgierigheid naar de geboorte van een nieuw mens is een gezonde en natuurlijke eigenschap. Wonderlijke geboorten vergroten die aandacht en nieuwsgierigheid uiteraard nog, en het is feitelijk vast te stellen dat de *mythologie* van de Roomse kerk in deze slechts uitzonderlijk is door haar terughoudendheid en haar geheimzinnigheid. We kennen de escapades van Zeus en zijns gelijken, we weten precies hoe en waarom Gargantua — ‘en façon bien estrange’ — uit zijn moeder Gargamelle werd geboren via *het oor*, maar de bevalling van Maria — sanctissima, piissima, dulcis virgo — was voorbestemd een raadsel te blijven en ten hoogste poëzie te worden.

Mattheüs — le douanier — meldt de geboorte slechts in een bijvoordelijke bijzin van tijd. Lukas, op wie onze kerstfolklore grotendeels stoelt, besteedt meer aandacht aan de herders en de engelenkoren dan aan de bevaling, die tot één zin is teruggebracht: ‘En zij baarde haar zoon, de eerstgeborene en bond hem in windsels van doeken en legde hem in een kribbe, omdat er in het gastverblijf geen plaats voor hen was.’

Met de verbreiding van de jonge godsdienst moet ook de mondelinge overlevering een aanvang hebben genomen, en daarmee de verklaring van de geheimen die inherent bleken te zijn aan de historische achtergrond van de nieuwe leer. De geruchten, waarvan Hervieux in *De apocriefe evangeliën* meldt dat ze ‘voortkwamen uit de omgeving der apostelen’, hebben, voor zover bekend, in de tweede eeuw voor het eerst schriftelijk vorm gekregen in de zogenaamde pseudo- of proto-evangeliën. *Het verhaal van Jacobus over de geboorte van de zeer heilige moeder Gods*, met vijftwintig hoofdstukken een ware Maria-biografie, dateert uit de jaren 130-140 en Hervieux merkt op dat het ‘een groot succes gehad heeft.’ Rond het begin van de zesde eeuw is *Het boek over de geboorte van de gelukzalige Maria en over de jeugd van de Verlosser* door de pseudo-Mattheüs op schrift gezet.

Aangekomen bij het moment waarop Maria in barensnood raakt, verklaart de pseudo-Jacobus de afwezigheid van de aanstaande vader tijdens de

bevalling op niet geheel onlogische wijze: Jozef heeft de grot verlaten om een vroedvrouw te halen. Weldra ontmoet hij er een — bij de pseudo-Mattheüs heet ze Zelomi — en na een kort gesprek moet hij beschaamd erkennen dat Maria zijn 'verloofde' is. 'Is zij niet uw vrouw?' vraagt Zelomi. 'Het is Maria', verontschuldigt Jozef zich, 'die in de tempel des Heren werd opgevoed. Het lot heeft mij haar als echtgenote gegeven, maar zij is mijn vrouw niet. Door de H. Geest heeft zij ontvangen.'

Zelomi — en men kan zich haar gretigheid goed voorstellen — gaat terstond mee naar de grot waar het tweetal nog juist op tijd is om de bevalling bij te wonen; — 'zien' is in dit geval niet geheel het juiste woord: 'het licht in de grot was zo fel dat onze ogen het niet konden verdragen. Het werd langzamerhand minder tot het ogenblik waarop het kind verscheen. Het nam de borst van zijn moeder Maria. Toen riep de vroedvrouw uit: "Dit is een grote dag voor mij, want ik ben getuige geweest van een merkwaardig wonder."

Dit 'merkwaardig wonder' is natuurlijk de bevalling die Maria's maagdelijkheid niet heeft geschonden. Haar maagdelijke bevruchting door de H. Geest werd niet voldoende geacht en in de loop der eeuwen is deze virginale staat uitgebouwd tot wat bekend staat als de maagdelijkheid *ante partum, in partu, post partum*: vóór, tijdens en na de bevalling.

Niet iedereen raakte echter zo snel overtuigd als de vrome Zelomi. Daarom roept de pseudo-Jacobus een tweede getuige op: Salome, een collega van Zelomi. 'Zowaar als de heer leeft', meent Salome nadat ze door Zelomi is aangespoord om toch vooral te komen kijken, 'als ik dit niet *met mijn vinger* kan vaststellen, zal ik niet geloven dat een maagd een kind heeft gekregen.' En net als Thomas in de Bijbel legt ook Salome haar vingers in een opening. 'Laat mij begaan zei zij haar (Maria), want er zal niet weinig opspraak over u komen.' Waarop ze haar gang gaat en een kreet slaakt: 'Wee mijn oneerbiedigheid! Ik heb de God des Levens op de proef willen stellen en zie, mijn hand laat los, als door vuur verteerd.'

De latere pseudo-Mattheüs volgt deze vertelling in grote lijnen, maar in de variatie van de handelingen vinden we de eerste sporen van enige elementen die vooral in de middeleeuwen veel aandacht hebben gekregen van mystici en kerkvaders: de moedermelk en de pijnloze geboorte.

De geboorte heeft reeds plaatsgevonden als Jozef met beide vroedvrouwen bij de grot terugkeert. Zelomi controleert de moedermaagd als eerste: 'Hier is iets geschied, dat men nog nooit gehoord en nooit voor mogelijk gehouden heeft. Haar borsten zijn vol melk en ze heeft een knaap ter wereld gebracht, ofschoon ze nog maagd is.' 'De geboorte', stelt ze — ongetwijfeld beroepshalve — vast, 'heeft zonder bloedverlies plaats gehad en was vrij van pijn.'

De aanwezigheid van een of meerdere vroedvrouwen vinden we eveneens bij Clemens van Alexandrië († 215) en bij Epiphanius (ca. 315- ca. 403), bij wie de vroedvrouw Maria's nicht van moederszijde is. Zelfs nog in de *Legende Aurea* (Gulden Legende), die tussen 1255 en 1260 door de dominicaan Jacob van Voragine werd samengesteld, verschijnen de vroedvrouwen, die nu Zebel en Salome heten, ten tonele, inclusief de plot met de afstervende hand. Op een schilderij van de meester van Flémalle uit Dyon, daterend uit 1430, worden de twee dames in beeld gebracht voor een stal waarin de bevalling zojuist heeft plaatsgevonden. Beide vroedvrouwen hebben een spreukband bij zich. Daarop lezen we bij Zebel: 'Ecce virgo peperit filium' (Zie, een maagd heeft een kind ter wereld gebracht) en bij Salome: 'Credam quin probavero' (Ik geloof niet, tenzij ik het onderzocht heb).

Met een *Credam quin probavero* is ieder geloof gedoemd te verdwijnen en het spreekt bijna vanzelf dat zulke aantrekkelijke volksfiguren als Zelomi en Salome geen toegang hebben gekregen tot de gestudeerde theologie van de middeleeuwen en de latere tijd. Alleen dweperige herders en gulle koningen mochten blijven, stomme ossen en onwelriekende ezels. Thomas van Aquino trok in zijn *Summa theologiae* (1261-1273) flink van leer tegen het 'dolle geklets in de apocriefe geschriften' en hij citeerde Hiëronymus als bewijs dat er geen vroedvrouw aan te pas hoefde te komen: 'Er was daar geen vroedvrouw, geen tussenkomst van drukke meisjes: ze was moeder en vroedvrouw tegelijk.' De een citeert de ander en aldus is het bewijs geleverd: de geboorte van Jezus behoorde tot de huishoudelijk taken.

Omtrent de vraagstelling of Maria haar kind ter wereld heeft gebracht zoals dat in de regel gaat, met behulp van weeën — en dus niet verschoond van pijn — lijkt vanouds veel meer eensgezindheid te bestaan. Het was, zoals dat heet, een vlotte bevalling, ondanks de opgave het heilige maagdenvlies intact te houden. Mystici, legendevertellers en kerkleraren zijn het unaniem met elkaar eens dat een en ander in een oogwenk heeft mogen plaatsvinden. In de *Meditationes vitae Jesu* van een anonieme Italiaanse minderbroeder uit het begin van de veertiende eeuw, neemt Jozef hooi uit de kribbe, en 'trok zich in een andere hoek terug.' De toedracht wordt in één zin kernachtig samengevat: 'Toen verliet de Zoon van de eeuwige God de schoot Zijner Moeder, zonder schending en zonder smart en bevond zich in één ogenblik op het hooi...' Het motief van de borstvoeding komt ook hier terug: 'Dadelijk boog zijn Moeder zich over Hem heen ... legde Hem aan haar door de hemel bevruchte borst en wies, onderricht door den H. Geest, het goddelijk kindeke met haar eigen melk.'

De ervaring van de heilige Birgitta, die in de veertiende eeuw op pel-

grimage naar Bethlehem trok en daar bij haar bezoek aan de grot een visioen kreeg, is op dit punt gelijklopend. In dat visioen zag Birgitta hoe het kind 'in een oogwenk' ter wereld werd gebracht. En passant horen we van haar nog enige details: Maria is 'alleen met de tunica bekleed', ze zit op haar knieën 'in gebedshouding ... haar aangezicht ten hemel gekeerd ... met opgeheven handen en hemelwaarts gerichte ogen ... als in extase ... overweldigd door goddelijke vervoeringen.'

Snelheid en een onbeschadigd hymen vinden elkaar in de meest uiteenlopende bronnen. In een middelnederlandse Marialegende uit de omvangrijke verzameling van De Vooys luidt het: 'Doe ghinc hi door hoer maechdelike lichaem als die sonne door dat glas.' In een miszang uit Deventer (1492) heet de toedracht eerst 'Zon uit sterglans' en vervolgens luidt het: 'Als de straal de ster niet schaadt,/Deert de Zoon geen maagdenstaat/ van Maria.'

Augustinus (354-430) die de baarmoeder van de Maagd een 'bruidskamer' noemde en Jezus een 'kindechtgenoot' (Preek IX), vergeleek de geboorte in zijn *Epistola* al als volgt: 'De kracht die het kind uit de maagdelijke baarmoeder van de onbevleete moeder trok was dezelfde kracht die Christus, als volgroeide jongeman, door de gesloten deuren liet treden.' En hij voegde eraan toe: 'Als we het wonder proberen uit te leggen is het geen wonder meer.' Niettemin hebben vele gevierde schriftgeleerden dat geprobeerd. Niemand is daarin verder gegaan dan de zeer hoog genoteerde casuïst Suarez die de complete bevalling doordacht, tot en met de vraag of Maria's baring inclusief de moederkoek was. Hij dacht van niet.

Het was, weten we nu, de bevalling die de wereld zou veranderen. De geboorte die de aard en de kwaliteit van het leven van ontelbare mensen zou bepalen. Een menswording die begrippen als vreugde, angst en de zin van het bestaan totaal andere dimensies zou geven. Behalve een zoon van vlees en bloed baarde Maria ook een godsdienst.

Ondanks deze sleutelrol heeft Maria eeuwenlang een ondergeschikte rol gespeeld in de officiële, Roomse kerkleer, werd ze beschouwd als een bedreiging voor de status van haar eigen zoon, en als een vrouw die het kerkvolk niet alleen met vroomheid kon vervullen maar ook met gevoelens van ongepermitteerde aard: libidinaal in plaats van sacraal, erotisch in plaats van theologisch. Er was voor haar binnen de leer van de patriarchale kerk slechts een bescheiden plaats gereserveerd. Het zou tot 1 november 1950 duren voor 'de koningin van de rozenkrans' ook van Rome de plaats in de hemelse herberg kreeg die de gelovigen haar al eeuwenlang hadden toegedacht. Bij monde van paus Pius XII werd op die dag het dogma van haar opname in de

hemel — met ziel en lichaam — via twee gouden microfoons en onder begeleiding van zesentwintig kanonschoten over de hoofden van de gelovigen uitgesproken. Het was, nogmaals, volbracht. Na bijna tweeduizend jaar christendom stond Maria dan eindelijk totaal-dogmatisch te boek. In iets meer dan honderd jaar was Rome erin geslaagd de rijke en meeslepemde traditie van de moedermaagd als Godin van vruchtbaarheid, als wereldse moeder en geestelijke echtgenote te slopen. Na de face-lift, de bedekking van haar voedzame borsten, en de totale verandering van haar vrouwelijke imago werd ze ten slotte pas in 1950 officieel ook lichamelijk tot de Hemel toegelaten.

Ondertussen heeft ze heel wat terrein moeten prijsgeven. In nota bene Frijns' monumentale studie over *Vondel en de Moeder Gods* lees ik de officiële kerkleer wel op zeer ondiplomatieke wijze verpakt, en daarom des te onthullender. Maria is dan zelfs niet langer moeder in de natuurlijke en enig juiste zin van het woord, maar zij heeft haar zoon slechts 'met vlees omkleedt.'

Theotokos, Grieks voor 'Die God baart', een term die tijdens het concilie van Efese (431) in een Watergate-achtige sfeer voor Maria bedacht werd, is dan definitief bijgesteld. 't Woord *Theotokos*, de hoogste titel die aan Maria gegeven is, wijst alleen op God: *de Zoon, door deze vrouw gebaard, heeft de Moeder groot gemaakt* (mijn cursief). Een religie die in staat is tot dergelijke gedachtenkronkels minacht de vrouw en de intelligentie van haar volgelingen. Een dergelijke religie is bovendien volkomen onnatuurlijk. Binnen zo'n religie hoeft men zich er ook niet over te verwonderen een korte maar duidelijk omschrijving van de Mariaverering aan te treffen die lijnrecht tegenover datgene staat wat zij ooit in een meer natuurlijke zin en gestalte voor gelovigen betekend heeft. Bij het eerste eeuwfeest van de dogmaverklaring van de onbevleete ontvangenis deed Pius XII — zelf niet geheel onbevleet — de encycliek *Fulgens Corona* uitgaan. 'De Mariadevotie', schreef hij daarin met vetgedrukte letters, 'betekent vooral reinheid van leven.' Op 25 maart 1954, het feest van Maria-Boodschap, volgde van dezelfde denker de encycliek *Sacra Virginitas* (Over de Godgewijde Maagdelijkheid), waarin we precies kunnen lezen wat onder die 'reinheid van leven' wordt verstaan. 'Maria is het begin van de maagdelijkheid, daarom Maria navolgen', luidt een van de paragraaftitels, en Maria zelf wordt er benoemd tot de 'Leermeesteres van de maagdelijkheid.' In hetzelfde schrijven lezen we nog dat mannelijke maagden zij zijn 'die zich met vrouwen niet hebben *bemet*', dat de 'sexuele neiging' beheersbaar is, en dat de huwelijks staat ondergeschikt is aan de maagdelijke.

Gaat het in *Sacra Virginitas* in de eerste plaats nog om opbeurende

woorden aan het adres van degenen die zich 'met lichaam en ziel aan God hebben gegeven' en de daarbij behorende tirade tegen gehuwde priesters, in *Fulgens Corona* lijdt het geen twijfel dat een dergelijke Mariadevotie ook voor het besmette deel van de gelovigen model staat. De verering van Maria moet ons 'aansporen tot die onschuld en ongereptheid van zeden die ons ook de minste vlek van zonde doen vluchten en verafschuwen...' Zoals altijd verwijst ook hier het woord 'vlek' naar 'bevleken', 'besmetten', de zaaduitstorting die per definitie met de erfzonde verbonden is, de religieuze variant op de geslachtsziekte.

'Preken en conferenties' moeten er in het Mariajaar voor zorgen dat deze filosofie iedereen zal bereiken en bezielen. 'De ouders moeten blij hun kinderen aan God afstaan.' De 'werken van het vlees' worden nogmaals gedefinieerd als de 'ergste en schandelijkste misdaden van de mensen.' Bidden en biechten zullen behulpzaam zijn bij het nastreven van de onbedorven staat, alsmede de Heilige Communie, 'het beste geneesmiddel tegen de wellust.' Wellust is een ziekte. Het meest probate middel dat Rome kan bieden om 'de zuiverheid ongerept en volmaakt te bewaren' is 'een ware en allervurigste Godsvrucht tot de Maagd en Moeder Gods.'

We schrijven 1954. Maria is geen Moeder meer maar vóór alles Maagd. Alleen in die laatste identiteit is ze inpasbaar in de Roomse paranoia met betrekking tot de 'werken van het vlees.' Maar er is méér: een verbindende gedachte die minder voor de hand ligt, maar die na al het voorgaande niemand meer behoeft te verwonderen. 'Hoewel immers de tijd van de vervolgingen voorbij is', schrijft Pius XII, en hij baseert zich op de heiligen Ambrosius, Methodius en Gregorius, 'kent toch onze tijd van vrede zijn *martelaarschap* (mijn cursief), want ofschoon wij de hals van ons lichaam niet neerleggen onder het zwaard, *doden* wij toch de vleselijke verlangens van ons hart met een *geestelijk zwaard*.'

In *Fulgens Corona* had Pius XII al geschreven wat dat moderne martelaarschap voor gevolgen heeft voor de identiteit, het nieuw gestileerde imago van Maria, Maagd der Maagden. Een nieuw imago en een nieuwe titel: '*Maria, Koningin der Martelaren*,'

Schilderij uit de Neurenbergse school. Maria en Jezus beschermen de aarde tegen de pest en de oorlog, Jezus doet dit met zijn bloed en Maria met haar moedermelk. In de wolken engelen met martelwerktuigen.

Moeder met kind. Jan Gossaert. In de middeleeuwen en renaissance bestonden honderden schilderijen van Maria die het kind voedt.

Maria als beschermster. Toegeschreven aan Niccolóda Foligno, 1468. Maria redt een kind uit de klauwen van de duivel die zij zojuist heeft verslagen.

Moeder met kind. Beltraffio. Het voeden van het kind wordt door katholieke kunstcritici beschouwt als een symbool van Jezus' menswording: niet de moeder is belangrijk noch het voeden, maar de zoon en het drinken.

St. Bernardus met Maria en kind. De meester van het leven van Maria.

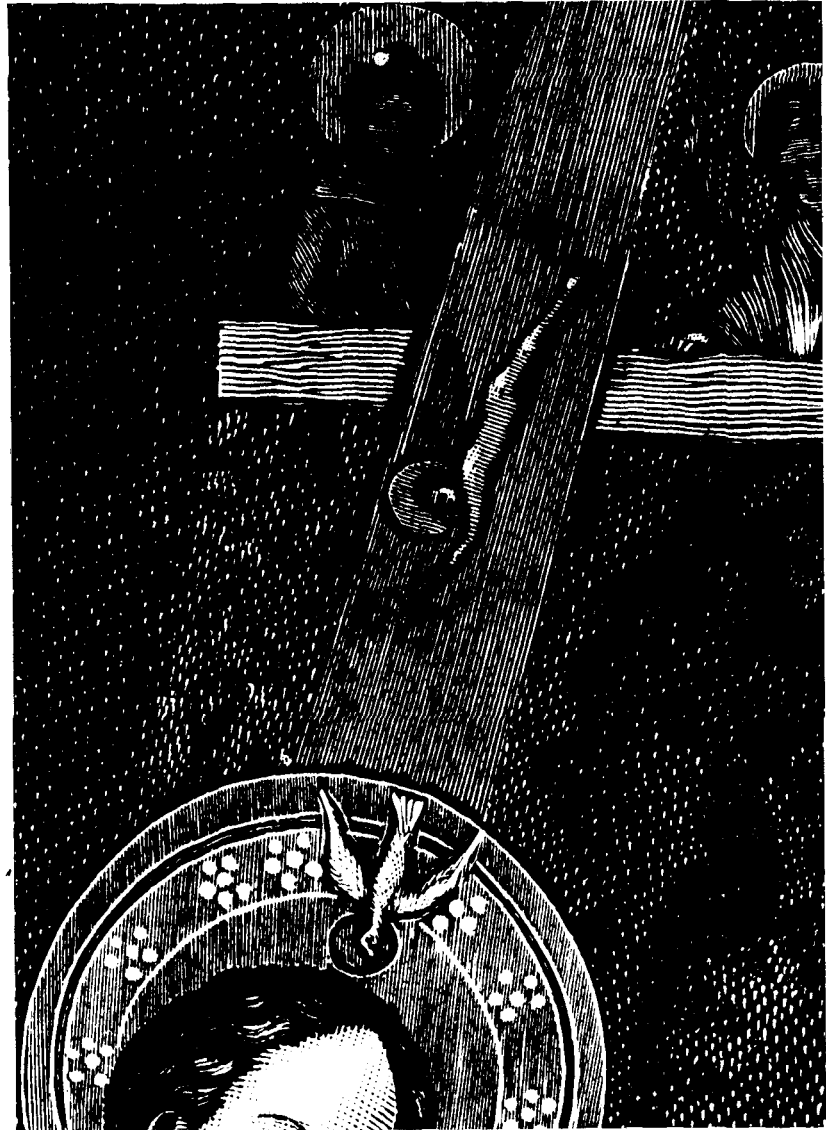

Moeder met kind. Giampetrino (Giovanni Pietro Rizzi).

Maria Boodschap. Benedetto Bonfigli. De Heilige Geest daalt neer met het Goddelijk zaad.

Maria Boodschap. Keulse school. De gevleugelde Jezus duikt naar zijn aanstaande moeder.

Maria Boodschap. Giovanni Santi. Jezus op weg van de hemel naar de aarde.

Maria en Elizabeth. Keulse school, ca. 1400. De voorstelling dateert uit een tijd waarin het lichaam van Maria nog niet taboe was.

Ofschoon zij geen man bekende

De fixatie van de gelovigen op de borsten en de moedermelk van Maria is nauwelijks toeval. Rome liet weinig keus. Maria's eeuwigdurende maagdelijkheid en haar bovennatuurlijke bevruchting lieten er weinig twijfel over bestaan dat ze onder haar hemelsblauwe gordel — daar waar ze zelfs voor God taboe was geweest — niet te benaderen viel; althans niet in de praktische zin van het woord. Bleven over haar lippen en haar borsten.

De bevruchting van Maria, traditioneel aangeduid met de niet-sexueel klinkende benaming Maria Boodschap, is vastgesteld op 25 maart. Dat is een beruchte datum. Op dezelfde dag zou Christus zijn gekruisigd, werd Adam gemaakt, doodde Kain Abel, offerde Abraham Isaac en werd Johannes de Doper onthoofd. Behalve in gezegende omstandigheden verkeerde Maria dus ook in dramatisch gezelschap.

Maar wat precies is er op 25 maart voorgevallen? Wat is daar geschied, ofschoon Maria 'geen man bekent?' De vraag, wil ik benadrukken, is niet onbehoorlijk meer sinds een van de grootste moraalfilosofen die Rome rijk is geweest, Thomas Sanchez, in zijn enorme werk *Disputationem de Sancto Matrimonii Sacramento* de vraag opwierp 'utrum virgo Maria semen emiserit in copulatione cum Spiritu Sancto?' (of de maagd Maria zaad uitstortte in haar verbinding met de Heilige Geest?)

De ware toedracht tijdens die *cinq-à-sept* van de engel Gabriël met Maria is nooit bevredigend van een literair-mythische achtergrond voorzien en derhalve gedoemd voor altijd een onderwerp van speculatie te blijven. Dat is wat mij betreft geen bezwaar. De formidabele theorieën en spannende verhalen die er al over geschreven zijn, vormen een garantie voor veel leesplezier. Thomas van Aquino, gewapend met zijn verwoestende systematiek, vraagt zich onder andere af of het wel goed voor Maria was dat haar werd verteld wie er uit haar geboren zou worden. En wie haar dat had moeten vertellen; of de Engel wel 'lichamelijk' had moeten verschijnen; en of de aankondiging goed werd gepland. Ook Hiëronymus heeft voor de goddelijke strate-

gie gepleit. In zijn brieven verdedigt hij de bemiddeling van Gabriël uit hoofde van Maria's maagdelijkheid, want 'er heeft altijd al iets engelachtigs in maagdelijkheid gescholen.' En zo is het. Het is volgens hem eveneens duidelijk 'dat het leven in den vleze zonder te worden gedreven door het vlees meer naar de hemel dan naar de aarde proeft.' Gregorius, toen hij over de evangeliën schreef, zei het nog wat bondiger: 'Aangezien de boodschap van de hoogste kwaliteit was, was het juist dat een van de hoogste engelen gestuurd werd.'

Wat er na aankomst plaatsvond vinden we bij Lukas, die Gabriël de blijde verwachting laat aankondigen en Maria verwonderd laat vragen: 'Hoe zal dit geschieden, daar ik geen man beken?' En in het antwoord van Gabriël verschijnen de kiemen van het raadsel: 'De Heilige Geest zal over u komen en de kracht van de Allerhoogste zal u overschaduwen.'

Wie nu de eigenlijke vader is, is niet duidelijk, ook al heeft Aquino zijn uiterste best gedaan ook hier zijn licht te doen schijnen. Hij citeert Chrysostomos, die er van uitging dat de bevruchting voorafgegaan werd door de H. Geest die de maagd 'heiligde', waarna 'de goddelijkheid als zaad intrad.' Aquino, zeer optimistisch: 'de kwestie is gemakkelijk op te lossen.' En hij legt uit dat onder *zaad* zeker geen 'lichamelijke substantie' mag worden verstaan en dat er 'geen sprake van fusie' geweest is. Hoewel de H. Geest daarom geen 'vader' kan worden genoemd, staat het voor Aquino niettemin vast dat de Geest, en niet God de Vader, 'het activerende principe' is geweest. Zo gemakkelijk is dat. Maria, benadrukt hij, speelde bij dit alles géén actieve rol. Maria was slechts de smetvrije verpakking, een gezuiverde reageerbuis.

Daarnaast hebben vele casuïsten getracht de relatie van Maria tot de Drieëenheid te definiëren in wereldse termen van bloedverwantschap. De Jezuiet Nieremberg (gest. 1658) stelde in zijn *De affectu et amore erga Mariam Virginem* (Antwerpen 1645) weliswaar dat Maria niet de natuurlijke dochter van God was, maar dat zij toch minstens zijn geadopteerde dochter moet zijn geweest. Jezus beschouwt haar als zijn moeder, de Heilige Geest ziet haar als zijn *fiancée*. Malkou, een tijdgenoot van Huber en bisschop van Brugge, was het volkomen met Nieremberg eens, op één onderdeel na: Maria was wel degelijk de dochter van God. Dat dit vraagtekens kon oproepen doordat Maria dan zowel moeder als zuster van Jezus moest zijn, deed blijkbaar niet terzake. Incest bestond alleen op aarde.

De directe sexuele relatie, en daarmee de bloedverwantschap, is nooit duidelijker benadrukt (als we tenminste van de spotliteratuur afzien) dan door Barelete. In een van zijn preken liet hij de veertienjarige Maria in geknielde positie bekennen: 'Dat mijn geliefde in zijn tuin kome, dat hij het fruit van zijn appels etc.' Waaraan Barelete toevoegt voor degenen die geen

symboliek verstaan maar wel Latijn: 'hortus fuit uterus virginalis', de tuin was de maagdelijke schede. (*Les livres prêcheurs*, Anthony Meray; Parijs 1860). Een criticus van Barelete, Renoult, concludeerde hieruit: 'De Godin die de laatste tijd nogal verliefd schijnt te zijn is aan de haar toegewijden vaak verschenen en heeft hun de gunsten verleend die een aanbidder van Venus of Flore verwacht zou kunnen hebben van deze Godinnen van de prostitutie.'

De middeleeuwse gelovige, gesteund door de dramatischer ingestelde schrijvers uit die tijd, kende nog avontuurlijker verhalen en uitleggingen.

Mechtild van Maagdenburg (1208-1282), een vrome mystica die voortdurend het 'slachtoffer' geweest is van erotische visioenen, heeft ook getuige mogen zijn van de Boodschap die Gabriël Maria bracht. De engel verschijnt in haar versie vergezeld van een hele schare engelen, en als allen zich hebben opgesteld 'van de aarde tot den hemel, als een muur en een dak', komt 'de Heer als een Bruidegom uit zijn vertrek.' Zodra Maria heeft toegestemd 'ging terstond de H. Geest in de gedaante van een duif in de ziel der Maagd, met uitspreidende vleugelen der goddelijke zoetheid en zalig haar vervullende met den Zone Gods.'

In het derde boek van haar *Offenbarungen* schreef deze Mechtild — die meende dat Adam en Eva geen geslachtsdelen hadden — dat 'Jezus door uw (Maria's) lijf ging als de duif door de bloemen.' En net als Maria zelf werd ook Mechtild op twaalfjarige leeftijd 'in een buitengewoon heerlijke stroom door de Heilige Geest gegroet.' Gelukking voor Mechtild had de Geest ook in dit geval 'weder bein, noch vleisch, noch blut' bij zich.

Petrus Damianus († 1072), een Benedictijner monnik en later kardinaal, was nog duidelijker dan Mechtild, toen hij schreef dat 'God zelf door de schoonheid van Maria in *zinnelijk* liefde ontvlamde', en dat daar de oorzaak van haar bevruchting moet worden gezocht: 'zij voelde in de engte van haar maagdelijke buik de daarin gesloten Goddelijke Majesteit.' De effecten die Maria's schoonheid op haar geroekte cavaliers had, zagen we hiervoor al. Nu zij gemeld dat volgens Mechtild Maria's schoonheid steeds meer toenam 'hoe langer zij droeg.'

Door de Duif bestraald, door God overschaduwd. Daarnaast is ook 'Het Woord' een geliefd symbool om de bezwangering aan te duiden. Damascenus schreef bij voorbeeld dat 'de Heilige Geest over de Maagd kwam en haar reinigde en haar kracht gaf het woord van God en daarmee de verwekkende kracht te ontvangen.'

'Het Woord is vlees geworden', schreef Johannes in zijn evangelie, 'en het heeft onder ons gewoond.' 'En het Woord is vlees geworden', dichtte Johannes van het Kruis, 'in de schoot der Maagd Maria.' (Romance 8)

De apocriefe evangelisten propageerden deze wijze van verbale voort-

planting ook en hierin ligt waarschijnlijk de oorzaak van de opvatting dat Maria *via het oor* werd bevrucht. Deze duiding, die op de Bijbel gebaseerd is, heeft het voordeel, zoals de historicus Rattray Taylor heeft opgemerkt, dat een en ander kan 'geschieden' zonder enig intiem contact. Taylor wijst erop dat dit 'geloof' tijdens de middeleeuwen zo algemeen is geweest dat een verontwaardigde Ratramus zich voornam het te bestrijden en tot de conclusie kwam dat de voortplanting een 'normaal' verloop moet hebben gekend!

Een variant op de bevruchting via het oor was die via de slokdarm — een misverstand dat ook heden ten dage nog bestaat onder welwillende maar niet behoorlijk onderwezen dames — en die door een Arabische arts werd gepropageerd. Het woord voor de materie die daarbij door het lichaam kruipt en sluipt is *Nafkhae*, 'die speciale vorm van lucht of damp die de engel Gabriël geacht wordt ... te hebben ingeblazen.'

Een vroeg-christelijke opvatting, waarvan niet geheel duidelijk is geworden waar ze geplaatst moet worden, bij de bevruchting of de bevalling, en die daarom juist des te aantrekkelijker moet zijn geweest voor de eerste gelovigen, is een idee afkomstig van Basilius, de kerkleraar, die de maagdelijkheid *in partu* verdedigde onder verwijzing naar *de gieren* die 'grootdeels zonder paring' jongen wierpen, een bijgeloof dat Lampl in de klassieke mythologie plaatst, met de opmerking dat ook Ambrosius zich graag van de parallel bediende. Ambrosius was ook degene die het *ongeloof* in een maagdelijke geboorte *pervers* heeft genoemd.

Jean-Pierre Roux, die een fan van de fotonier Daguerre was, schreef nog in 1850 in zijn *Hygiène pure et nouvelle*, dat Maria 'fotografisch bevrucht werd door de engel Gabriël.' De merkwaardigste theorie staat echter op naam van de arts Edmund Skiers, die in 1854, het jaar van de dogma-verklaring van de Onbevleete Ontvangenis zijn *Illustrations on the Incarnation and Immaculate Conception of the Virgin Mary* publiceerde. Het pamflet is grotendeels herdrukt in Ashbee's *Centuria Librorum Prohibitorum*. Skiers' theorie steunt volledig op een gegeven uit de teratologie, de leer der misvormingen of abnormaliteiten, en wel op het gegeven dat een persoon, man of vrouw, een tweede 'persoon' in de vorm van een kiem tot gedeeltelijk volgroeide vrucht, in het lichaam kan meedragen. Toegepast op de Bijbel: Anna, de moeder van Maria kreeg van haar ouders niet alleen het leven, maar ook — ergens in haar lichaam, bij voorkeur in de buurt van de baarmoeder — een 'foetal kyst' mee: Maria. Maria op haar beurt droeg de foetal kyst van haar zoon in zich. Twee oplossingen in één klap. 'Niet dat er een andere Christus geboren zou kunnen worden', haast Skiers zich eraan toe te voegen, niet dat dit alles bewezen kan worden, maar het is wel geloofwaardig en het sterkt het geloof in 'a birth from a *virgin uterine conception* "*sine Concupi-*

to” en *‘the faith in God, the belief in Jesus Christ, and the almighty wonders in creation.’*

In de schilderkunst is de Boodschap een van de toonaangevende onderwerpen geweest. Ze is niet alleen in beeld gebracht met een groot respect voor symboliek maar ook met een aardige dosis realisme. Wat dat laatste betreft moet echter worden vastgesteld dat de wat concretere voorstellingen, die hierna besproken zullen worden, redelijk schaars zijn en steeds verder naar de achtergrond zijn verdwenen naarmate de kerk deftiger werd.

Hoofdfiguren zijn uiteraard Maria en Gabriël. Maria wordt zeer ingetogen en onderdanig afgebeeld, indachtig de Roomse visie dat zij bij dit hele gebeuren eigenlijk niets anders was dan de verpakking. Gabriël is zojuist geland, God de Vader ziet vaak toe vanuit de wolken; de Heilige Geest, in zijn bekende vermomming, vliegt aan of hangt in de lucht boven Maria. Over de Zoon volgen nog mededelingen.

Tot de symbolische elementen mogen de scepter en de bloemen worden gerekend die Gabriël in de hand houdt. Opvallend is, dat scepter en bloemtak soms regelrecht — ondersteund door een hand van de engel — uit de lendenen tevoorschijn lijken te steken. Zie als voorbeeld Francesco Francia’s ‘Boodschap’ in de Brera te Milaan. Maria’s handen verrichten minder symbolische handelingen maar ik voeg er onmiddellijk aan toe dat de schilderijen waarop ze haar borsten (zie het laatstgenoemde doek) of haar buik beroert, in de minderheid zijn. In deze gevallen mogen we veronderstellen dat de bevruchting al heeft plaatsgevonden, een vermoeden dat wordt versterkt door de bolling van de buik die soms onder de handen zichtbaar is.

Blijft het probleem van de bevruchting. Minimaal wordt dat opgelost door de Heilige Geest ergens in de buurt van Maria te laten zweven terwijl zij door zijn straling getroffen wordt. Interessanter zijn de tableaus waarop die radiatie als het ware versterkt wordt door een stralenbundel uit de hemel, soms direct aangeblazen door God de Vader zelve. (Altaarstuk in de kerk van Tieffenbronn door Hans Schüchlin, 1469; M. Schaffner’s ‘Verkündigung’ te München, 1523; de ‘Annonciation’ uit de Franse school, ca. 1390).

Zo kan een sterke combinatie van motieven ontstaan die exact aansluit bij wat Roomse denkers als de enige echte gang van zaken bestempeld hebben. De adem van God treft in zijn baan de figuur van de Heilige Geest of de bloemen van Gabriël (meestal een bloeivorm die zich als een schede laat duiden), alvorens Maria te treffen. (Filippino Lippi’s ‘Boodschap’ in het Museo Comunale te San Gimignano).

In de meest oprechte verbeeldingen vinden we in die hemelse straling voorstellingen van Jezus als kind of embryo. Om met het meest volgroeide

stadium te beginnen: een aan Francia toegeschreven schilderij in de Bianchi Ferrari te Modena verbeeldt in de straal God-Geest-Maria een kruisdragende baby. Op Giovanni Santi's weergave van de 'Boodschap' (Brera, Milaan) ontbreken de stralen maar kind en kruis zijn al veel groter. Het kruis is — terecht — afwezig, het kind is gebleven, op Lazzaro Bastiani's versie waarvan zich een exemplaar bevindt in het Museum Correr in Venetië en een in het Museum Des Stiftes Klosterneuburg; dezelfde diagonaal inclusief kind is te zien in het klooster van Wilten bij Innsbrück en in de Eglise de la Madeleine in Aix-en-Provence.

De meest opvallende weergave van dit motief treffen we aan op een schilderij uit de Keulse School (ca. 1400): Maria zit links — meestal zit ze rechts — te lezen; een zeer kleine duif, gevolgd door een stralenbundel, waarin een groter gevleugeld kindje Jezus met gestrekte armen *neerduikt*, is op haar aureool gericht.

Tot de meest realistische weergave van Maria Boodschap moeten twee werken van Benedetto Bonfigli gerekend worden. Het minst bekend is zijn sobere voorstelling van zaken in de Pinakothek Vanucci in Perugia. Maria knielt voor een lessenaar waarop een opengeslagen gebedenboek ligt. De duif bevindt zich weer in diagonale duikvlucht. In zijn snavel houdt hij een vrucht in de vorm van een zeesterretje. Bekender is Bonfigli's luxere uitvoering — in dezelfde Pinakothek — onder de titel 'Boodschap met de Heilige Lukas.' Lukas, de evangelist, zit tussen Maria en Gabriël te schrijven. Zijn notities hangen als een tekstrol om het hoofd van een liggende os. Hardnekkig weigert hij te zien (en dat is te merken, lees zijn Bijbeltekst over dit moment) hoe schuin boven zijn hoofd, op de adem van de Vader, de Duif naar Maria vliegt, nu met een veelpotig, koraalachtig embryo in zijn pootjes.

Bonfigli's voorstelling is vrij uniek, maar het vermoeden dat dit embryo-motief vroeger veel sterker vertegenwoordigd is geweest lijkt gerechtvaardigd. Rome heeft wel grotere censuurprojecten ondernomen (denk aan Michelangelo's 'Laatste Oordeel', dat bijna volkomen aangekleed werd). Een embryoetje met verf aborteren is slechts een kwestie van een paar penseelstreken.

Wat betreft die schoonmaakactie tot slot nog één kunstzinnig idee over Maria's bevruchting: het reliëf in het portaal van de Mariakapel te Würzburg (15e eeuw). De boven Gabriël en Maria tronende God is met het linkeroor van de Moedermaagd-in-spé verbonden door een lange blaaspijp. Op die pijp duikt het kind naar beneden als betrof het een glijbaan. Fuchs stelt in zijn *Sittengeschichte* dat het hier een gecensureerde weergave betreft. Oorspronkelijk zou de beeldhouwer de pijp regelrecht onder Maria's gewaad hebben geleid, precies gericht op die ene plek waar er enige kans van slagen is.

Inhoud

De voorhuid van Jezus	9
Hoe vil ik een heilige?	19
Maria's moedermelk	45
'Als die sonne door dat glas'	59
Ofschoon zij geen man bekende	81

Lijst van geraadpleegde werken

- Thomas van Aquino, *Summa theologiae*, deel 52, Boston, z.d.
Prof. Stephanus Axters, *Mystiek brevier*, I en III (II is niet verschenen), Antwerpen, 1944 en 1946.
Bilder Lexikon Kulturgeschichte, Wenen, Leipzig, 1928.
André Blavier, *Les fous littéraires*, Parijs, 1982
Dr. Cabanès, *Le cabinet secret de l'histoire*, Parijs, z.d.
Dr. Cabanès, La Vierge d'Avila fut-elle une hystérique? In: *Les indiscretions de l'histoire*, deel 4, Parijs, z.d. (ca. 1911).
Dr. Cabanès, *Enfances royales*, deel VII van de serie *Moeurs intimes du passé*, Parijs, 1923.
Dr. Cabanès, *Les fonctions de la vie*, Parijs, 1926.
Dr. Cabanès, *Esculape chez les artistes*, Parijs, 1928.
Octave Delepierre, *Histoire littéraire des fous*, Londen, 1860.
Karlheinz Deschner, *Abermals krähte der Hahn*, Reinbek bei Hamburg, 1972.
Karlheinz Deschner, *De kerk en haar kruis*, Amsterdam, 1978.
Fulgens Corona. Encycliek van Pius XII over De viering van het Maria-jaar bij het eerste eeuwfeest van de Onbevleete Ontvangenis. Hilversum (Ecclesia Docens), 1953.
Grand musée anatomique ethnologique du Dr. P. Spitzner, Museum van Elsene, Brussel, 1979.
Richard Hamann, *Die Frührenaissance der Italienischen Malerei*, Jena, 1909.
J. Hervieux, *De apocriefe evangeliën*, Amsterdam, 1963.
J. Huber, *Les jésuites*, Parijs, 1878.
Dr. K.W. Ideler, *Geschiedkundige voorstelling der verschillende vormen van den godsdienstigen waanzin*, Schoonhoven, 1851.
Ineffabilis Deus. Dogmatische bul van Pius IX Over de uitspraak van het leerstuk der Onbevleete Ontvangenis van de H.Maagd en Moeder Gods Maria, 1854, herdrukt 1954, Hilversum (Ecclesia Docens).
Johannes van het Kruis, *Mystieke werken*, Gent, 1975.
Katalog der älteren Pinakothek zu München, München, 1930.
Dr. B. Knipping o.f.m., *Kerstlegenden*, Hilversum, 1942.
J.A.F. Kronenburg, *Maria's heerlijkheid in Nederland*, Amsterdam, z.d.
J.A.F. Kronenburg, *Neerlands heiligen in vroeger eeuwen*, Amsterdam, 1900-1904.
Hans Erich Lampl, Die Mariendogmen. In: Karlheinz Deschner, *Der gefälschte Glaube*, München, 1980.
E. Lefèvre, *Documents historiques*, Chartres, 1866.
Maria's Heiligdommen in Frankrijk, Duitsland, Oostenrijk, Italië enz. Den Bosch, z.d. (ca. 1910).
Mechtild von Magdeburg, *Offenbarungen*, Darmstadt, 1976.

- Rev. Joseph Mueller, s.j., *The fatherhood of St. Joseph*, Londen, 1952.
- A.V. Müller, *Die hochheilige Vorhaut Christi*, Parijs, 1907.
- Eusebius Nieremberg, *Opera Parthenica de Super-Eximia et Omni-Moda Puritate Matris Dei*, Lugduni MDCLIX (cum privilegio regis).
- Bernh. Pez, *Ven. Agnetis Blannbeck etc.* Wenen, 1781.
- Pisanus Fraxi, *Centuria Librorum Absconditorum*, New York, 1962, Londen, 1879.
- Dr. Heinrich Ploss en Dr. Max Bartels, *Das Weib in der Natur- und Völkerkunde*, deel I, Leipzig, 1913.
- Salomon Reinach, *Répertoire de peintures du moyen age et de la renaissance*, deel 1-6, Parijs, 1904-1923.
- Sacra Virginitas*. Encycliek van Pius XII over De Godgewijde Maagdelijkheid, Hilversum (Ecclesia Docens), 1954.
- Leo Steinberg, *The sexuality of christ in renaissance art and modern oblivion*, New York, 1984.
- Ratray G. Taylor, *Sex in history*, New York, 1954.
- Roland Villeneuve, *Le musée des supplices*, Parijs, 1974.
- Dr. G.-J. Witkowski, *Les licences de l'art chrétien*, Parijs, 1920.

De illustraties zijn afkomstig uit:

The fatherhood of St. Joseph, rev. Joseph Mueller, s.j., London, 1952.

The sexuality of Christ in renaissance art and in modern oblivion, Leo Steinberg, New York, 1983.

Das Weib in der Natur- und Völkerkunde, dr. Heinrich Ploss en dr. Max Bartels, opnieuw bewerkt en uitgegeven door Paul Bartels, Leipzig, 1913.

Les licences de l'art chrétien, dr. G.-J. Witkowski, Parijs, 1920.

Le musée des supplices, Roland Villeneuve, Parijs, 1974.

Répertoire de Peintures du moyen age et de la renaissance, Salomon Reinach, Parijs, tome deuxième 1907, tome troisième 1910, tome quatrième 1918, tome cinquième, 1922, tome sixième, 1923.

Van Opstals Illustratie, afl. 5, 18 april 1984, Amsterdam.

Kreeg Jezus bij zijn opstanding ook zijn voorhuid terug?
Hoe vilt men een heilige?
Waarom draagt de heilige Agatha haar borsten op een schaal?
Hoe kan het hoofd van de heilige Januarius jaarlijks bloeden?
Werd Maria via een blaaspijp bevrucht?

Op deze en andere vragen vindt u het antwoord in 'De voorhuid van Jezus en andere Roomse wonderen'. In vijf hoofdstukken onderzoekt Ed Schilders de wreedheid en de erotiek in het katholicisme en de religieuze kunst: een excursie vol bizarre ontmoetingen.

Ed Schilders, geboren in 1951, schrijft voor de Volkskrant, Vrij Nederland en Maatstaf. Hij werd katholiek opgevoed.

XXXX XXXX
XXXX XXXX
XXXX XXXX
XXXX XXXX
XXXX XXXX

Uitgeverij Xeno